

Валентина Михайленко

І в радості, і в горі...

Оповідання
Образки

Мена
ТОВ «Домінант»
2012

ББК 84.4Укр 6 + 4 Чер
М 69

Михайленко В. М.
М 69 І в радості, і в горі... : оповідання; образки
/ В. М. Михайленко. – Мена: ТОВ «Домінант»,
2012. – 96 с.

Висловлюю щирю вдячність за допомогу Ларисі Захарівні
Черниш.

В. Михайленко

ISBN 978-966-2610-27-7

І в радості, і в горі людина має залишатися людиною – такий лейтмотив творів, що увійшли до цієї збірки. Щастя і страждання переплітаються в долях героїв, захоплюють, спонукають читача замислитись, заглянути у свою душу. Змальовані події відбуваються і в далекі тридцяті минулого століття, і у воєнні та повоєнні роки, і в наш час. Тут – і людські трагедії, і пристрасне кохання, і пошуки сенсу життя.

ISBN 978-966-2610-27-7

ББК 84.4 Укр 6 + 4 Чер

© Михайленко В. М., 2012

Осінній стриптиз

Вона вся тремтіла і невміло захищала тоненькими руками своє дитинноніжне тіло від безлічі настирливих нахабних поглядів. Уже давно зів'яла і впала донизу її шурхітлива сукня, оголивши довгі стрункі ноги. Уже відкрилися неситим очам білі груди, а вона все ще безпорадно тулила до них свої вузьенькі долоні, наївно намагаючись захиститись, вберегтися від неблаганного...

Та не вбереглась... Ось упав останній рятівний клаптик, і постала вона перед усім холодним світом оголена й прекрасна. А вони простягали до неї кострубаті руки, сміялися хтивим жорстоким сміхом, вказували на неї короткими кострубатими пальцями і підморгували один одному. І ніхто з них не побачив маленького теплового серця під її оксамитною шкірою, яке стискалося, завмирало й несамовито рвалось на волю... Ніхто з цих хижих Дубів і Осокорів не почув, як крижаніє в її жилах солодка кров...

Вона стояла, знемагаючи від болю, тремтяча й горда під байдужим колючим вітром, широко відкривши блискучі чорні очі, і бачила перед собою блакитне весняне небо і майже наяву відчувала на своєму розквітлому дівочому тілі легеньку духмяну сукню з молодих травневих листочків...

Та чи стане в юної Берізки снаги встояти перед безжальними поцілунками підступного зимового Морозу?...

Нічний етюд

Ти сказав мені, що вже зима, що зів'яли усі квіти і крига скувала знесилену землю, що білий саван накрив усе живе і глибокий сон панує навкруги... І це – назавжди...

Ти сказав... Ти ще щось хотів мені сказати, та сон зморив і тебе... За важкою завісою повік сховалися зневірені очі, застигли жорсткі вуста, завмерли усі слова...

Що ж – спи, а я тим часом тихенько почаклую... Недарма ж кажуть, що всі жінки – відьми.

Обережно покладу теплу долоню на твоє стомлене серце, і в ньому відродиться віра в те, що після темної ночі неодмінно зійде ясне Сонце, кришталевий ранок робудить і зігріє сонну Землю, що після крижаної зими невідворотно нестане квітуча весна...

Ледь вігчутним подихом бентежної березневої ніжності, настояної на п'янкому тронку молодих жагучих бруньок, обвію твої стиснуті вуста, і вони заплومеніють соковитими вишнями... Пелюстками палаючих губ злегенька доторкнуса до мармуру твоїх повік, і ти побачиш чарівний сон, в якому, міцно взявшись за руки, ми заблукаємо в зелених алеях Едему...

Легідний оксамит моїх грудей поступово зігріє прохолодний шовк твого тіла, і в ньому дозрілим червонощоким яблуком спалахне щедрий серпневий вогонь... Збуджено затремтять повіки, ластівкою затріпоче серце, бурхливо зашумує кров... Твоє пробудження буде прекрасним!

Довірся мені, і я виведу тебе з похмурого лабіринту химерного нічного сну, бо ніч – то мій час...

Розірвана лялька

Знову тут калюжа...

Сьогодні вперше мої ноги ступають цією вуличкою без тебе. Ми завжди переходили її, коли ти проводив мене додому. Вона була темною й вузькою, і лише десь попереду світилися ліхтарі широкої асфальтованої

вулиці...

Того вечора я, нарешті, наважилася взяти тебе під руку. Бажання відчутити твій лікоть біля серця було непереборним. Я аж затремтіла від хвилювання та непевності – чомусь усі чоловіки, з якими мені хотілося так пройти, поспіхом висмикували свої правиці з моїх тоненьких пальців... Твоя ж рука, здригнувшись, напружилася, а за хвилину розслаблено зігнулась, обережно підтримуючи мою долоню. Ніжно хлюпнуло в груди бентежне тепло...

Мабуть, це було після дощу, а можливо, – то легенькі пухкі сніжинки, яких вранці востаннє витрусив зі свого кошлатого рукава білий зимовий кожух, під щедрим березневим сонцем перетворились у маленькі прозорі озерця й стекли в каламутну калюжу, що за якимось незрозумілим і жорстоким законом судилося всьому чистому й незайманому в цьому світі...

Саме вона, ота калюжа, стала на нашій дорозі. Твоя рука знову напружилась... Напевно, ти зрозумів: калюжу, не розімкнувши рук, нам не перейти. Я ж не зрозуміла тебе й схвильовано запитала:

– Тобі незручно?

– Чому незручно? Навіть приємно. Незвично лише...
– твій голос звучав хрипко й ніяково...

Та я, охоплена єдиною турботою, щоб ти не намочив ніг, поквапливо відпустила твій лікоть, і ми обійшли калюжу з двох боків... До широкої світлої вулиці було зовсім недалеко, але ми вже так і не наважилися доторкнутись один до одного...

Коли це було? Певно ж – не в останню нашу зустріч... Пам'ятаю, там ще лежала розірвана лялька... без рук, без ніг, розпатлане жовтаве волосся... Діти швидко нівечать іграшки. А може, її, бездомну, пошматував пустотливий песик? Собачата, граючись, теж люблять усе рвати...

...Але – що це?! Обабіч калюжі, уткнувшись обличчям у чорну землю, знову лежить розпатлана безрука лялька... Мій довгоногий Ярик, грайливо задерши куценького хвостика, бадьоро кидається до неї...

Зіщулившись, я відводжу очі...

Весняна рапсодія

Розбрунилось...

Малятка-пелюсточки простягали шовкові рученята до сонця, дзвеніли щасливим сміхом першовідкриття його невичерпної ласки, спрагло всмоктували рожевими губенятами густий пахучий нектар із великих м'яких грудей ньеньки-весни і тихенько тремтіли від ще незвіданого, від незборимої жаги життя і цвітіння.

Струнка розлога Вишня теж уся тремтіла під сонцем від весняного заласся. Вже вкотре народжувалось у її серці непереборне жадання цвісти, і кожного разу вона його зустрічала, як уперше. Пишалася своєю вродою і знеможено чекала... Ось-ось легкокрилим птахом прилетить теплий Вітер, лагідно обніме дужими руками, зацілує кожний листочок запашними, скупаними в первозданному трупку молодій зелені, вустами. І вона захмелено, не тямлячи себе, відасться йому.

Він буде шепотіти їй невибагливі слова, голубити й сповивати, і її серце, і вся вона, захлинувшись від щастя, лише для нього розкриє найпотаємніші куточки свого лона і прошелестить ледь чутно: «Я твоя... коханий». І вони зіллються в одвічному таїнстві, дарованому Всевишнім усьому живому на землі.

І в розкритому оксамиті зім'ятих жагою пелюсточків зародяться маленькі плоди їхнього великого кохання. Вишня уявила себе обсіпану червонощокими

грайливими дітками, і їй аж замлоїло в грудях від передчуття блаженства.

Вона вже забула, в цю мить вона геть забула своє чекання торішньої весни, свою несамовиту пристрасть і відданість торішньому Вітру. Вона забула, як його тихий шепіт непомітно перейшов у шалений регіт. Як він пошматував листочки, потрощив гілочки, оббив зав'язь... Вона все забула – і завмирала в чеканні...

У садок стрімкою ходою вийшла Жінка. Струнка, висока, білолиця, чорноброва. Обняла Вишню за стан, притулилась палаючою щокою до теплої кори, напіврозкрила трошки прив'ялі уста... Смарагди очей нетерпляче сотали далину, вихлюпуючи через береги пухнастих вій повінь чекання, змиваючи торішній смуток...

Пора цвітіння...

Літньої ночі

По срібному лататтю хмаринок завзято веслував човник-Місяць. Похитуючись на хвилях, прудко й заклопотано долав широчезну небесну ріку. Отак, поспішаючи, і не зогледівся, як вискочив на тихе осяйне плесо. Гребонув невидими веслами раз, удруге – та й зупинився вражений...

Внизу, оповите прозорим молочним серпанком, світилося село. На пагорбі виблискувала позолотою бань струнка ошатна церква. Неподалік, на водогінній вежі, вартуючи сон своєї родини, сторожко завмер одноногий лелека. Пишнотілі яблуні й вишні спросоння стріпували кучерями листочків і химерними візерунками снували в садках нескінченне плетиво вигадливого мережива. Під його шатами принишкли білолиці хатки, надійно ховаючи

за темними очима вікон нічні таємниці своїх мешканців. А навкруги урочистими акордами велично линула дзвінка мелодія опівнічної тиші, яка лише зрідка переривалась неголосним попискуванням сонних пташенят, що пригрілися в гніздечках під маминим крилом.

Немов уперше зачаровано споглядав Місяць те диво. У глибокому люстерку криниці загледів свій усміхнений вид і аж зітхнув від повноти почуттів.

Невпинна течія небесної ріки тихесенько віднесла його на окраїну села, до гурту розлогих довгокосих верб, що ніжно обнялися в долині на березі вузької річечки, тихе плесо якої сріблястою підковою вигиналося йому назустріч.

«Ой, дивись – Місяць...» – радісним дзвіночком озвалося з-під крайньої верби. Дівчина на хвилику затримала вгорі блакитні озерця сяючих очей і сховала розпашіле личко на грудях чорночубого парубка.

Зняковів Місяць від того, що ненароком підгледів велику таємницю двох сердець. Хутко взявся за весла та й поплив над широкою долиною. Внизу, смачно хрумкаючи соковиту траву, кудлатою отарою котився туман. Вдалині, в обіймах крислатих тополь, загадково світилося своїми нічними таємницями інше село...

Настуня

За похрещеною шибкою в сірому мороці ворушаться якісь тіні, войовниче змахують руками, ошкіряють зубаті пащі химерні істоти. Настуня натягує до підборіддя ковдру і завмирає. Може, то Змій Горинич або Баба Яга... Зараз схопить і понесе, як Івасика Телесика, щоб підсмажити собі на обід.

От якби поруч була бабуня Ганна, тоді б Настуня

не боялася. Бабуня так цікаво розповідає про мудрого Марка, дужого Котигорошка, про шістьох братів та їхню сестрицю Галю, від її грудей хвиля за хвилею накочується заспокійливе тепло, а ляна сорочка і руки, і волосся пахнуть якимось зіллям...

Або якби була мама... Настуня тихенько зітхає, губенята ображено тремтять, на очі навертаються сльози. Скільки ж можна вчитися на тих курсах? Коли ж вона подарує Настуні маленьку сестричку? Адже обіцяла...

Як збиралася їхати, то радісно сміялась, поклавши руку на свій великий живіт, і просила Настуню притулитися до нього вушком:

– Ось послухай. Оленка стукає ніжкою...

Увечері за нею приїхала велика біла машина з червоними хрестами, а наступного дня Настуні сказали, що мама поїхала на курси далеко-далеко і її забрала до себе в село бабуня Ганна. Там є кудлатий песик Пірат і сірий кіт Мефодій, плямиста корова Зірка й жовтенькі пухнасті курчатка, та без мами все одно було дуже сумно. Вже й зима, і весна минули, а вона все вчиться і вчиться...

Коли Настуня запитувала, чи скоро мама повернеться і забере її додому, бабуня чомусь похашцем відверталася й сердито бурчала:

– Чи тобі у мене набридло? Ось зараз Зірці сінця підкинемо, курочок погодуєм і підемо до тітки Уляни мультики дивитись...

А сьогодні вранці Настуню розбудила голосна розмова. Посеред хати стояв тато й про щось сперечався з бабунею:

– Їй на осінь у школу! Куди вона тут ходитиме?

– Забирай, Вікторе, але дивись – якщо будете зобижати чи бити, не дай Боже...

– Та що ви?! Хіба я не батько їй?

Настуня радісно заверещала, сплигнула з ліжка й

обхопила татові ноги:

– Мама?.. Мама приїхала?.. До мами поїдемо?.. – з боязкою надією зазирала йому в очі.

– Ні, мами немає, – спохмурнів він, – а ти збирайся додому.

Всю довгу дорогу тато мовчав. Коли підїжджали до містечка, зупинив машину й повернувся до Настуні:

– Доню, зараз я тебе познайомлю з тітонькою Ліною. Вона хороша й любитиме тебе...

Тьотя Ліна виявилась зовсім і не тьотею, а високою світловолосою дівчиною. Вона вхопила Настуню на руки, розцілувала в обидві щоки:

– Так ось ти яка, Дюймовочко! Ну, ходімо вечеряти.

За столом тьотя Ліна щось жваво щебетала до тата, а на Настуню лише блискала зеленими очима й посміхалася.

– А тепер – спати, – підвівся тато. – Йди сюди, – покликав Настуню до маленької кімнатки у кінці коридора. – Це буде твоя кімната. Подобається, як тьотя Ліна її прикрасила? Сама роздягнешся чи допомогти?

– Сама... – розгублено кивнула Настуня.

– То лягай. Добраніч, – чмокнув її в лоб тато і зачинив двері.

З кухні ще довго чулися голоси, бряжчав посуд, а потім все стихло. Мабуть, тьотя Ліна нарешті пішла додому. Настуня зачаїлася в чеканні. Зараз до неї прийде тато, обніме, назве сонечком і розкаже казку, як це робила мама, коли ще не їхала на свої курси. Тоді Настуня частенько забиралася до мами й тата в ліжку, і вони втрьох бюркалися та сміялись досхочу.

Химерні істоти за вікном все грізніше вимахують волохатими руками, а тато не йде... Раптом із їхньої з мамою спальні лунає дзвінкий сміх. Настуню наче хто підкидає на постелі.

– Мама... Мама приїхала... – шепоче вона пересохлими губами. Пташеням вилітає з ліжечка і вихором мчить до спальні. Різко відчиняє двері... і зупиняється, немов уражена громом.

У рожевому світлі нічника червоно зблискують очі тьоті Ліни. Вона поспіхом смикає на себе простирadlo, шалено випрочується з таткових рук...

– Мамо! Мамо!! Мамо!!! – враз несамовито захлинається криком Настуна. Пекучий біль важкою каменюкою навалюється звідусіль на її маленькі груди...

Хризантема

Того дощового дня ти приніс мені кущик хризантем. Він світився неясковими зірочками серед темно-зеленого листя, і крізь нудотливу мряку в душі прокидалась ніжна й щемна мелодія осіннього вальсу – мелодія останньої надії.

Ніби оплакуючи щось лише їм відоме, розм'яклу землю рясно скроплювали теплими тихими сльозами безперервні дощі. Для нас вони були цілющою вологою, яка змивала накопичені роками сердечний біль і тугу, освячувала жагу пізнання і єднання. Та ми й не помічали їх, захоплені буянням пізніх хризантем, духом жовтого листя на паруючій землі. Лише одного разу, коли в сірому небі прощально заквили журавлі, непевне передчуття холодним клубочком скрутилось у грудях. Та я відмахнулась від нього і воно зачалося, притихло в куточку настороженим звірятком.

Кущик хризантем стояв у невеличкому кухлику на столі, мовчазно благословляючи осінь нашої надії. Там він мовчазно і зів'яв у напівтемряві кімнати, ображений моєю неувагою. Життєдайне джерельце висохло, і сині зірочки

сумно похилили голівки. Тоді, охоплена каяттям і гострим жалем, я зажадала зберегти їх назавжди і, взявши якусь, певно ж, дорогу мені книгу, поклала їх між сторінками. Я й тепер шукаю її серед тисяч книг у великій бібліотеці...

У зустрічах і прощаннях минула коротка біла зима. Вона, й справді, того року була дуже короткою. Несподівано рано сонце розтопило сніги, щедрою ласкою зігріло знудьговану землю і та, розімліла від щастя, за кілька днів вкрилася соковитою зеленню. Наші серця чекали травневих солов'їв і боялись не дочекатися... Передчуття не обдурили нас. Зима вирішила взяти реванш і дограти на басовитій трубі свою холодну безжальну мелодію. Першу довірливу травичку скував мороз, накрив білий саван. Кожною клітинкою свого єства я відчувала, як вона задихалась, як плакала під щільним бездушним панцирем. Поривалась щось робити, якось допомогти, врятувати, та закони природи не підкорилися мені. І одного разу, натягнена до краю, струна чарівної скрипки не витримала і, розірвавшись у весняно-зимовій імлі, з глухим стогоном відлетіла у вічність...

У той день на землю знову прийшла весна. І твої сині хризантеми прощально зазирали у блакить моїх очей з високого безмежжя. І тоді я вперше померла, щоб ходити по духмяній траві самотньою безтілесною тінню.

Та ти не зовсім покинув мене. Ти залишив мені на втіху маленьку тендітну хризантемку, яка восени обіцяла стати витонченою красунею, як і її попередниця. Але я цього не побачила... Я зовсім не вміла, не навчилась доглядати хризантеми. Я спрямувала на цнотливу дівчинку зливу сонячних променів і підступний травневий вітер, і вона загинула – без слів, без крику, без плачу, похиливши в скорботі яскраво-зелені листочки. Я забула, що вона осіння... Що їй потрібні спокійне лагідне сонце і шепіт тихих дощів...

А в садках, як ніколи, шаленів, розкошував бузок, і його знайома хмільна заметіль п'янила серце невтішною тугою.

Хризантема ж так і залишилася для мене загадковою незнайомкою.

Я була легковажною, як ота бузкова заметіль. Я не берегла нашу хризантему. І не вберегла.

Прости...

Сімейна любов

Любов Порфиріївна обвела уважним поглядом просторе подвір'я, завітчане червоними, рожевими та білими трояндами. Ось зараз підмете на заасфальтованих доріжках поодинокі гілочки, що їх струсили з пишних яблунь та вишень заклопотані горобці, і все буде готове до приїзду господаря. Щось затримався Боря сьогодні в райцентрі...

З літньої кухні невидимими хмаринками линули над обійстям лоскітливі пахощі смаженої риби, затовченого часником борщу і ще чогось смачного-пресмачного. Відгодований рудий Васько сидів на паркані, заплющивши очі, блаженно ворухив ніздрями.

Любов Порфиріївна поставила на газову плиту молоко (Боря дуже любить каву з молоком) і взялася за мітлу.

З кінця вулиці швидко наближалось дидиркання мотоцикла. Пахкаючи ядучим димом, він кілька разів чмихнув і зупинився біля сусідського двору.

– Мамо! Мамо! Де моя лялька?

– Тату! Подай пакет із цукерками.

– А де моя квітка, що наречена подарувала?..

Залементували... Як же гарно було цілу добу, коли оці пришелепуваті гуляли в Іванівці на весіллі у найменшій

Надьчиної сестри Тоньки. Навіть їхній сірий півень уранці не горлав. Але чому ж це старші мовчать? Надька ще на вулиці похвatala з коляски торби і прожогом шелеснула до хати. Дмитро сам відчинив ворота, закотив у двір мотоцикла... Посварилися! Мабуть, знову хтось когось приревнував... Ну, хіба ж не пришелепуваті? По сорок років, син в армії служить, а вони, наче малі діти. Тепер чекай грому й землетрусу... І наказав же Господь оцією Надькою: мало того, що у школі десять років сиділи поруч, так ще й жити випало по-сусідськи. Але що то за сусіди!.. Чисто – цигани. Немає від них спокою ні вдень, ні вночі. То музику слухають і сміються, то посуд б'ють і плачуть.

Шкрябаючи мітлюю, Любов Порфиріївна скося глянула на сусідське подвір'я. Цікаво: чому це вони затихли? Дітвора кудись збігла, Дмитро мовчки порається, а її немає...

Враз хатні двері з гуркотом розчинились – і Надька вилетіла на поріг – розпатлана, розчервоніла. Взялась у боки:

– Що ти там порпаєшся? Їдь до тієї фарбованої, що висіла на тобі увесь вечір!..

– Хто висів, Надю, хто висів? Ну, потанцювали...

– Потанцювали вони! Бачила я, як ви танцювали! А про що ти з нею потім говорив цілу годину?!

– Та яку годину? Яку годину? Дві хвилини постояв задля годиться... Та я не знаю, як її й звати. Надю, заспокойся. Я ж тобі нічого не кажу. А ти ж із Федором не один танець протанцювала...

– З Федором!.. Як ти й помітив?! У тебе ж перед очима ті білі патли метлялись...

Дмитро важко зітхнув і проказав з досадою:

– Вигадуєш ти казна що...

– Я вигадую?! Я сліпа по-твоєму?! За нізачо мене

вважаєш?! Так на ж тобі!..

У повітрі, бризкаючи якоюсь стравою, просвистів великий полумисок і глухо гепнув об землю.

Любов Порфіріївна, тамуючи глузливу посмішку, швидко відвернулася. Ну – цирк! І де ви бачили таке? Ледь що – зараз же кидає посуд. Мабуть, вона закупує його цілими стосами...

– Ти знущаєшся наді мною! – у Надьчиному голосі забриніли сльози. – Ти знаєш...

Що «знаєш» – ні Дмитро, ні Любов Порфіріївна не почули. Надька розвернулася, грюкнула дверима і зникла в хаті.

От пришелепувата. І в дівках такою була. Дмитро тихий, трудяга. А любив же він її – Любов Порфіріївну, Любу... А які слова казав, як просив на випускному чекати з армії... Мимовільне зітхання сколихнуло груди Любові Порфіріївни. Чому б вона мала його чекати, коли в село прислали молодого симпатичного агронома з вищою освітою? Тут уже вона пустила в хід усі свої чари: і великі зелені очі, і спокусливі ямочки на щоках, і пухнасте біляве волосся... Отож, коли Дмитро повернувся зі служби, вона вже колисала карооку, як і Боря, Анжелу. А Дмитро здружився з Надькою. Та все його водила за собою, втішала. Невдовзі вони й побралися. Все село гуляло на весіллі, а їх з Борею не запросили. Що ж, тоді він був агрономом. Спробували б не запросити, як став головою... Проте Надька могла б встругнути й таке...

Любов Порфіріївна півела голову і поглянула на сонце. Щось довгенько Борі немає... Так і обід прохолоне.

У сусідів знову гупнули двері. А-а-а, то Дмитро пішов втішати свою довготелесу. І що, скажіть, знайшов у ній: височенна, лупата, чорна, як циганка...

Надька його й до неї спершу ревнувала, як поселилися

поруч, а тепер просто ігнорує сусідів. Аякже: будинок на два поверхи, у ньому все імпортне, машина, Анжела в інституті навчається, і її, Любов Порфіріївну, чоловік влаштував на гарну роботу – бібліотекаркою, хоч і не вчилася ніде... А хто ж їм винен, що все лижуться та злиднів плодять – четверо уже. Та і яке може бути кохання-цілування в такому віці? Спокійна сімейна любов, як в усіх нормальних людей. Як у них із Борею... Він цінує її за затишок у домі, вона його – за достаток. Що ще треба? Ось приїде з наради, а в неї – всюди чистота, обід гарячий. Постеле йому на стіл свіжу накрохмалену скатертину, поставить найкращий посуд із сервізу. Ті злидні, мо', зроду й не бачили такого...

А все-таки лупата ніяк не заспокоїться. Беруть зазидки, тому і робить всіляки натяки про Борю й молоду лікарку... Ох і дала ж їй Любов Порфіріївна лікарки, надовго запам'ятає, як плітки розпускати, Борин авторитет підривати. Він голова, у нього машина, може, й підвіз коли...

Рипнули двері. Надька й Дмитро, тихі й сумирні, вийшли разом із хати. Він відкрив ворота, викотив мотоцикл, а вона винесла з повітки косу й граблі. Помирились...

Дмитро всівся за кермо. Запахав мотор, потягло сизим димом. Надька підійшла до мотоцикла і вже було підняла ногу, та враз зупинилась. Обперла об сидіння граблі і косу й обхопила чоловіка довгими руками за ший. Він неквапом повернувся й дужою засмаглою долонею лагідно провів по її чорному блискучому волоссю. За мить мотоцикл, наче скажений, зірвався з місця й зник у кінці вулиці.

Любов Порфіріївна, спершись на мітлу, ошелешено стояла посеред двору. Щоб при людях, серед білого... У кухні щось зашипіло, з дверей вирвались клубки

пригорілої пари. Любов Порфіріївна кинула мітлу й метнулась туди. Та було пізно: молоко збігло, залишивши брудні патьоки на білосніжній каструлі. Вона вимкнула газ і втупилася порожнім поглядом у полумисок із запашними варениками. Повільно підійшла до столу, взяла полумисок і, широко розмахнувшись, пожбурила його на подвір'я. Він смачно хряпнув об асфальт, всюдибіч розлетілися скалки, шматочки тіста та яскраво-червоні вишні. З яблуні, голосно цвірінькаючи, дружно спурхнули й кинулися навтьоки горобчики. Васько, що дрімав на паркані, стрепенувся, найжачив спину, принюхався, плигнув униз і почав тихенько підбиратися до їжі.

Любов Порфіріївна заціпеніло стояла у дверях кухні. Потім знеможено опустилася на поріг.

Кіт сторожко глянув на господиню: чи не битиме? І здивовано підняв вуха. Її обличчя ховалося в пухких долонях, повні плечі дрібно здригалися...

Безсоння

Ганна в сотий раз перевернулася на постелі. Каменюкою муляла подушка, у скроні гупали швидкі молоточки. І навіть вона, дурепа, попхалася увечері на ту лавочку?

День минув швидко. Встигла й картоплю підгорнути за садом, і Маньці травички вкосити у березі. Можна б і на спочинок. Та, як на гріх, від Ольжиного двору долинули дзвінкі голоси. Сусідки щось жваво обговорювали. І Ганнині ноги самі попрямували на вулицю. Під парканом сиділи Віра й Ольга. Не перебиваючи їхньої розмови, тихенько опустилася поряд з Вірою. Та наче й не помітила сусідку, лише оком скоса глипнула, і захоплено цокотіла далі:

– Отож, кажу, затра приїдуть. У Толика машина нова, «Ольво» називається, то за дві години й пришелестять із Києва. Дзвонив учора, казав: «видика» купили японського і меблі поміняли. «Леопатру» якусь поставили у спальні. Оце приїдуть на кілька днів, то й мене заберуть, подивлюсь, що там за «Леопатра»... – Віра знову із-за пухкої щоки косонула тьмяним оком на Ганну.

– А мої не приїдуть, не можна їм цього року, – підхопила довговида гостроноса Ольга. – Віктор Вадика буде влаштовувати на посла вчитись. По заграницях буде їздити. А знаєш, скільки доларів тепер треба дати, щоб пройти в той інститут? Тисячі... І то не кожного візьмуть... – і теж швидко зиркнула у Ганнин бік.

– А Василева Надійка на медаль іде. Вчителі кажуть... – тихцем похвалилася Ганна.

Та сусідки її не чули:

– Крутяться наші дітки, крутяться...

– Еге ж, еге ж... Тепер таке життя...

– Живуть, слава Богу, гарно живуть. Усе є...

Щось запекло у Ганни під грудьми. Мовчки встала і почовгала до свого двору. Зайшла до хати, потемки послала постіль і лягла.

Давно втихомирились на кутку собаки, давно відіграли по радіо гімн. У сто перший раз перевернувшись на змокрілій постелі, Ганна відкинула з ніг ковдру: «Ех, у інших діти повибивалися в люди, а мій Василь як гарував трактористом, так і гарує... А Надієчка ж, розумниця моя, на золоту медаль іде...»

Підняла важку голову. У причілковому вікні засіріло...

Невдячна

Призахіднє сонце запалило багрянцем обрій, коли біля Марининоного двору зупинилася вантажівка. З кузова почали знімати ящики, стільці, оклунки. Засокотіли кури...

А наступного ранку із сусідчиної хвіртки вийшла кругленька чепурна бабуся у чорній хустці. Зацікавлено роззираючись довкруз, приязно віталась із перехожими:

– Драстуйте! А я Маринчина мама. Із Полтавщини я. Синок у мене помер... Учора сороковини відбули. Гарний син був. Трактористом працював у фермера. Прийшов з роботи, сів до столу вечеряти – і не встав більше... Поки живий був, то й мені добре велося. Кожного ранку, було, забіжить: «Як ти тут, мамо? Що тобі допомогти?» Водички внесе, дрівець нарубає. А невістка, як поховали, голосить днями. Не до мене їй. Плакала я плакала, а вчора приїхала Маринка та й каже: «Годі, мамо. Збирайся, поїдемо до мене жити». То ми оце спакувалися й приїхали. У мене всі діти хороші. Гриша – у Подольську під Москвою. Діловий такий... Ніна – в Москві. Квартиру, машину має, діти в інститутах вчаться. Хату продам – гроші усім порівну розділю... Маринка вже оголошення дала в газету. Мене Горпиною кличуть. А ви, хто ж будете? – щось по-дитячому довірливе світилося в її погляді.

Материні знайомства перервала Марина – дебела розкохана молодиця з вибіленим волоссям:

– Мамо! – гукнула зі східців веранди. – Не чіпляйся до людей. Ходімо в хату.

Марина на весь світ була лиха. Вчора увечері серйозно попередила Степана: якщо днями не візьметься за якусь вигідну справу, нехай забирається геть. Свідків «серйозної розмови» назбиралося чимало – Марина з сімейними

розборками ніколи не ховалася, любила їх влаштовувати привселюдно, ляцала на весь двір так, що й через дві вулиці було чути. «І за що мені доля така випала?» – бідкалася сусідкам. Степан був у Марини третім приймаком після смерті Петра. І поміж усіх трьох жодного путящого не трапилось, а все якісь недотепи, нездатні ні до якої комерції, лише б на її шії сидіти. На серці кішки шкрябали, а тут ще й мати...

Баба Горпина почала щодня з'являтися на вулиці. Сиділа на лавочці, ходила попід двором дрібненькими кроками, заклавши за спину руки, зачіпала перехожих:

– Драстуйте! А я Маринчина мама. У неї живу тепер. Синок у мене помер... Хороший був. У мене всі діти хороші. Ось і Маринка – господиня, в Москву їздить, гроші заробляє. А лад який у неї всюди, чистота...

Що за цяця Марина, сусіди добре знали. Майже кожному довелося спізнатися з її норовом. Гнала на продаж горілку, і не одна жінка плакала через неї гіркими слізьми. Скуповувала в людей сир, сметану та вершки й возила до Москви. Не гребувала і краденим. Рвала ночами на городах цибулю, моркву, буряки. Останнім часом притихла трохи. Іван Хмара вислідив таки на своїй грядці і добряче натовк писк... Колись вона пекарювала на хлібозаводі. Після кожної зміни тягла додому в обох руках такі сумки, що аж до землі пригиналась. Нарешті у начальства увірвався терпець – вигнали. З того часу повністю перейшла в «тіньовий бізнес», і домашня гуральня запрацювала на повну потужність. Потершись по столицях, вдавала із себе дуже культурну, невміло яскраво розфарбовувалась, намагалася розмовляти каліченою російською мовою. Але матері всі підтакували: «Так, мовляв, хороша ваша Маринка, роботяща...» Бо ж – мати...

Одного дня – вже під першим морозцем стужавіла

земля – баба Горпина щось занадто довго ходила вулицею. Зупиняла людей:

– Ви Маринку не бачили? Зранку кудись пішла і немає... Обоє пішли. Степан – на роботу, а вона не знаю куди... Не зустрічали, бува, ніде? Аби не трапилось чого...

Надворі залягали сутінки, посипався сніжок. Нарешті із-за рогу вигулькнула Марина. Обвішана пакунками, розпашіла. Ще здаля загриміла:

– Я тобі що казала?! Сидіти в кухні й чекати! А ти вулицею вештаєшся?! Розкрадуть, розтягнуть усе! Марш у двір!

Похиливши голову, мати важко почовгала до двору. Марина, бризкаючи слиною, йшла назирцем.

– Зовсім з глузду з'їхала! Допечеш ти мене...

Часто зранку баба йшла до Гордійчукової Мотрі або до Василини Чепуної. Просиджувала там майже до обіду, розповідала, який гарний у неї був син, як добре жилося в селі.

– Я в колгоспі весь вік пропрацювала дояркою. Все для дітей старалась, сама чотирьох ростила. Всіх у люди вивела. Ось, бачите, руки як покрутило? Добре жила й на пенсії. Дам, було, хлопцям на пляшку, то мені і дров привезуть, і город виорють...

Просила Василинину Наталю:

– Дитятко, напиши мені листа до Гриші. Вже два роки його не бачила. Напиши – добре мати живе. Маринка жаліє мене...

Прибігала Марина й забирала матір додому. Виливала сусідам душу:

– Як вона мене мучить! Зовсім безголовою стала. Не можна саму вдома залишати. Двері покине – і повіялась... Надбали дещо дитині, то колись винесуть усе.

Дитина, двадцятирічна вирлоока Ліля, десь їздила

світами, ганялася за великими грошима.

Навесні Марина завела козу, і баба Горпина почала ходити попід парканами з корзиною, щипати Марті молоду травичку. За зиму вона помітно змарніла і схудла. З перехожими розмов більше не заводила.

Та якось погожого травневого дня – тоді саме городи садили – знову ожила. Зі щасливою посмішкою питала зустрічних:

– Який сьогодні день? П'ятниця? А до мене в неділю донечка з Москви приїде, Ніна. Я листа написала, то вони й приїдуть усім сімейством. Дзвонили вчора...

Бабі не дуже то й вірили, бо вже знали про її дивакуватість. Та в суботу ввечері й справді до Марининоного двору підїхала розкішна біла автівка з москвичами. Аж до темряви на подвір'ї стояв веселий гамір та брязкіт посуду. Розмови точилися про товари, про ціни, про митницю... Гримів магнітофон, хрипко захлинався здоровенний ланцюговий Кай.

У неділю вранці Василина вийшла доїти корову. Раптом із-за сусідського паркану почувся різкий голос «москвички» Ніни:

– Ну чого ти весь час ходиш за мною? Чого ти від мене хочеш? Погано їй, бачите, тут!.. Невдячна! Її годують, доглядають, а вона чварує, знущається над усіма!.. Куди я тебе повезу?! Кажи! До Гриші? Але, якщо він скаже, що ти йому не потрібна, а він таки скаже, я тебе до Москви не повезу, ніде у мене жити! У мене сім'я! Я тебе висаджу на дорозі, і підеш ти на всі чотири сторони... Ну, чого ти мовчиш та хлипаєш?

Ошелешена Василина хутенько подалася до хліва. Надвечір гості поїхали. Баба Горпина з корзиною вийшла на вулицю. З гарячковим блиском сухих очей підійшла до Васиlines, яка на узбіччі підпасувала корову:

– Поїхали... Поїхала моя Ніночка. Хороша вона в мене... Господиня... Квартиру має в Москві трикімнатну... Машину... Діти по інститутах учаться... Всі у мене хороші... І Гриша, і Маринка, і Сашко... був, – і похапцем нахилилась над кущиком трави.

Про те знали лише зорі...

Новини й чутки у нашому селі розходяться спозаранку. Тільки-но відженуть до череди корів, так уже й знають на всіх кутках: хто ночував сьогодні під парканом, чия жінка ходить із синцем під оком, хто недорахувався гусей на ставу, чия корова увечері не повернулася додому...

Того ранку господині забули про борщ у печах, про голодних свиней, про сонечко, що ген-ген підбилося над задеснянськими вербами. На вигоні гуло, неначе у вулику:

– Ви чули?.. Ні, ви чули?! Ай-яй-яй... Хто б подумав? Яка безсоромниця... Сім'ю розбила... А ще вчителька... Та й він добрий! Молодесеньку жіночку, немов квіточку, зміняв мало не на матір... Там такий лемент стояв на подвір'ї... Вірунька, бідненька, лише схлипує, а вже Софія Пилипівна йому дала... Тоді, бачу, відчинилася хвіртка, і виходить він... У руці – валіза, через плече – сумка... Та й подався до Катерини... Ні сорому, ні стида... Мабуть, давно любов крутили... Як же це ніхто не знав нічого?..

– Гу-гу-гу-гу... Тра-та-та-та... – новина розлетілася з телеграфічною швидкістю, і за півгодини все село знало, що зять математички Софії Пилипівни фізик Іван Антонович сьогодні на світанку покинув молоду дружину хімічку Віру Григорівну і пішов з речами до завучки Катерини Василівни. Знали, що цієї ночі він не ночував удома, що в усьому була винна клята Манька, яка відбилася від череди. Що смерком теща послала його на

пошуки втікачки...

...Іван Антонович був нетутешнім. Його мамина улюблениця довгонога Вірунька привезла з Ніжина, де вони обоє навчалися в педагогічному. Хоч Софія Пилипівна ніколи на людях і не гудила зятя, проте була не дуже задоволена доньчиним вибором. А коли чула, що хтось узяв гектар землі чи завів кілька корів, стискала тоненькі бліді губи і важко зітхала:

– Отож, у людей господарі, а нашому лише б дивитись на зірочки та цяцьки в небо запустати...

То була правда. Кожного вечора, як тільки темно-синій оксамит неба загорався золотими ліхтариками, Іван Антонович поспішав до школи, де на горищі стояла на тринозі схожа на гармату труба, націлена крізь віконце прямо на Касіопею...

На горищі майже завжди було гамірно й тісно. За два роки молодий учитель став кумиром усієї школи. Хлопці від п'ятого до одинадцятого класу ходили за ним щільною ватагою. Вечорами «пропадали» в майстерні, а сонячними недільними ранками на вигоні дирчали маленькі моторчики – у блакитному небі ластівками ширяли літачки...

Сусіди чули, як через ті літачки і сузір'я у сім'ї Васютенків частенько спалахували сварки. Іван Антонович запрошував до своєї «обсерваторії» й Віруньку, та вона, прийшовши одного разу на горище, через кілька хвилин позіхнула, сказала, що їй хочеться спати, і більше вже туди не ходила.

Зате горище, немов магніт, притягувало старшокласниць. Що їх вабило – зірки чи ставний русявочубий фізик із лагідними голубими очима, знали лише вони...

Якось увечері, після заняття літературного гуртка,

дев'ятикласниці зотягли на горище і Катерину Василівну: «Там таке диво... Ось побачите. Ше й вірші напишете». Вона подивилась у трубу, торкаючись долонею бантин, походила горищем, а потім спокійнісінько, дивлячись прямо у вічі Іванові Антоновичу, прочитала цілий сонет про Андромеду, яка у високім безмежжі перешіптується з палким Персеєм... Дівчата з неабиякою гордістю закохано дивилися на вчительку і не спостерегли, як Іван Антонович безпорадно закліпав очима й опустив погляд на свої черевики...

Та наступного дня на уроці вони побачили у нього на столі під класним журналом знайомий голубий зошит, з якого читала їм свої вірші Катерина Василівна... Такого вони їй не могли пробачити і, помщаючись, пропустили чергове заняття літературного гуртка. Але то була їхня таємниця і вони берегли її в своєму дівочому колі.

...Катерину Василівну у селі любили. Вона була своя. Тут народилася, виросла, заочно вивчилася на вчительку, тут вийшла заміж за механіка Грицька Петренка і швидко з ним розлучилася... Любили за милозвучний, ніби туркіт горлиці, голос. За романси – про човен кохання, про густі трави і чисті роси, які вона співала на вечорах у будинку культури під гітарний акомпонемент синавосьмикласника. Любили за те, що тримала корову й пасіку...

Чоловіки ж любили за мотоцикл. За те, що літала на ньому, мов вітер, селом, луками й полями. Дивились услід тоскними очима – спробуй дождени. Дехто з підтоптаних парубків наважувався підступати із жартами і недвозначними пропозиціями. Вона дзвінко сміялася вишневими вустами, ямочками матових щік... Та іноді, різко обірвавши сміх, примружувала чорні жаринки очей і кидала: «Ну, що ж, сідай, покатаємось...» Тоді щасливець

вклякав позад неї на сидінні мотоцикла і вони мчали на луг, в обійми духмяної ночі. А потім обранець ходив кілька днів селом з дурнуватою посмішкою і невидючими очима... Вона ж знову ставала неприступною, мов скеля. Про те в селі знали, та не засуджували. Жінка молода, діло житейське...

Але того, що сталося, не чекав ніхто. Наше всезнаюче село розгубилось. І бурчало на Катерину Василівну не зі зла, а швидше від несподіванки. Бо і воно знало не все...

Звідки йому було відати, що Іван Антонович, коли залишався сам на горищі, різко розвертав свою трубу і, замість зірок Великого Воза, в її об'єктиві загоралися теплими вогниками вікна хати Катерини Василівни... Те бачили трішки ображені його неувагою зорі, але вони ще ніколи нікого не зрадили.

Так само ніхто не помітив, як тремтіли коліна у Івана Антоновича, як смагяве обличчя вкрилося червоними плямами, коли на випускному вечорі Катерина Василівна запросила його на вальс. Те спостеріг лише директор школи Микола Романович, але він і сам уже багато років палав у тому шаленому вогні... Та йому було вже шістдесят і він збирався на пенсію. До того ж був незмінно вірним своїй суворій дружині історичці Ганні Кирилівні. Тому він лише міцно, як від нестерпного болю, стискав зуби та охоплював долонями скроні. А що свідками його страждань і ревнощів були мовчазні стіни директорського кабінету, то про те подвійне полум'я ніхто й не здогадувався.

...І якби не розтелепа Манька, що не встигла напастися за день і, замість іти додому, потюпала до свіжої копички, нічого б не сталося. А так – теща послала Івана Антоновича її шукати. І він пішов. Ішов-ішов лугом, побачив копичку і ще щось таке коло неї та й попрямував туди. Манька мляво скубла сіно, а поруч зблиснуло проти місяця кермо

мотоцикла... А до нього в накинутому на плечі піджачку прихилилась невелика самотня постать, яка ловила широко відкритими очима молочне місячне сяйво...

Що було потім, знають лише зорі... Граційна Вега і лагідна Капелла, красень Альтаїр і галантний Денеб, сміхотливі сестрички Стожари і статечний Юпітер, блискаючи очима, кликали Івана Антоновича і Катерину Василівну у свої володіння. І вони плавно відірвалися від землі, від усього, що їх утримувало на ній, і попливли в невагомість. І злилися з нею... І літали там, міцно взявшись за руки, знетямлені від щастя.

Літали б так і до ранку... Хіба ж у безмежжі почуттів хто думає про відстані й час? Вони ж бо не знали, їм було те просто нецікаво, що Софія Пилипівна і Вірунька, не дочекавшись Івана Антоновича, дуже стривожились. Взяли ліхтарика та й пішли шукати. І набрели на ту зазору копичку, під якою стояв мотоцикл, а неподалік недосна Манька меланхолійно щипала місячну траву...

Про те, що було далі, навіть зорі не знають. Вони враз чомусь винувато заморгали і сховалися за серпанком високих сріблястих хмаринок. І село, що завжди й про все знало достеменно, могло лише здогадуватися, що ж там відбувалось уночі під тією копичкою...

Дві молодиці, повертаючись удень велосипедами із сінокоосу, зробили чималий гак лугом, аби на неї подивитись, а може, й щось випитати. Та вона не розкрила нічної таємниці. Стояла тихенько, а легенький вітерець кошлатив її пахуче волосся...

Сусіди

– І де тебе нечисті носять? Оце так додому поспішаєш? Гаспиде!

О, а я й незчулася, як повечоріло.

– Свиня он кричить голодна... Алкоголік! – долинає із-за паркану грізний жіночий голос.

Забряжчали відра, зачиргикав колодязь – мої сусіди повернулися з роботи. Цілісінький день неквапливим павучком снувалася над їхньою оселею, нагріта лагідним травневим сонцем, дрімотна тиша. А тепер буде «весело» аж до самих сутінок. Мишко знову напідпитку...

Наталка легко й швидко носить подвір'ям своє повненьке, але зграбне тіло. Праведний гнів подвоює її сили. Ось грозовим вихором промчала з цеберкою до хліва, лунким пострілом бабахнула лядя льоху... Начувайся, Михайле!

А він, як і завжди, мовчить. Тре буряки під навісом. Ех, Мишко, Мишко, і чого тобі не вистачає? Золоті ж руки маєш. І будинок двоповерховий сам звів, і все, що на обійсті. Одна біда – все частіше, замість того, щоб не відводити погляду від великих, мов перестиглі вишні, очей дружини, топиш свої голубі озера на дні каламутної чарки...

– Трави накоси! Позаливав балухи, не бачиш нічого! – гримнуло із сусідського двору.

У мене зненацька аж серце тіпнулось. Але я вже добре вивчила всю оту октаву і відчуваю – голос любої сусідоньки досяг свого верхнього «до» й ось-ось зірветься до нижнього. І тоді з її ображеної душі, яка ховається за пруткими м'ячиками майже дівочих грудей, вирветься довготамоване хрипке схлипування. Так і є.

– Де ти взявся на мою голову? – чути кризь плач із-за

хати.

Зігнувши спину, немов поранений лелека, високий худий Мишко з косою і смугастою рядниною у довгих жиливих руках вузькою, порослою споришем, вуличкою спускається до левади.

А яке кохання було в них з Наталкою замолоду... Навіть побралися до армії. Коли Мишко повернувся зі служби, назустріч тупцяв маленькими ніжками первісток Михайлик... І відразу ж, одна за одною, народилися дві доньки. Мишку й Наталці ще далеко до півсотні, а вже чотирьох онуків мають. Тому й крутяться від ранку до вечора. Оля з чоловіком будуються, Світлана навчається, син із сім'єю теж у місті живе – всім допомогати треба.

– Кролям дав?! Поздыхають з голоду! – у Наталчиному голосі знову звучить криця.

– Дав, дав, – вперше за вечір озивається Мишко і продовжує тихенько собі під ніс. – От пилка, от гадюка. Зараза, а не жінка... Зі світу зживе...

Я ледь чутно пирхаю на оте бурчання. Чули б ви, як він, зазвичай мовчазний, вихвалює свою Наталку під чаркою: вона в нього і господиня, й розумниця, і красуня неперевершена...

А то так і є, бо ж з трьома дітками технікум закінчила, агрономом працює. А лад який у неї вдома – на подвір'ї всюди квіти, у хаті все сяє. Та й сама вона, мов троянда у свої сорок шість. Жодної зморшки, туті щічки виграють рум'янцем, густе чорне волосся й повні калинові губи ніколи не знали фарби. Може, й недаремні оті розмови про зоотехніка із сусіднього села?..

– У дворі підмети! – лунає черговий наказ.

Мишко похмуро береться за мітлу. Сьогодні можна було б і не випивати, та хто ж знав, що в Тарасенчихи захворіє корова? Попоморочився з нею, а по праці – і

частування... «Не крути, Михайле, не крути. Звісно ж, у селі ветфельдшер усім потрібен, та ніхто ж тобі в рот силою не лив...» – важкі зітхання виринаються з грудей чоловіка.

Провинно шкрябає по засфальтованому подвір'ю мітла, у хліву все ще войовниче брязкотить дійниця.

Тихий вечір опускається на весь навколишній світ. Все стихає і в сусідів.

У темно-синьому небі з'являються перші зорі. Полірованими гудзиками падають до ніг хрущі. На леваді несміливо пробує голос соловей.

Я беру відра і виходжу за хвіртку.

Наталка й Мишко сидять, притулившись одне до одного, під двором на лавочці. Натруджені руки складені на колінах, очі прикриті повіками, ледь усміхнені обличчя просвітлені й упокорені – слухають солов'я. А з високого безмежжя підморгує їм блакитноока Вега...

Набираю з криниці води і, обережно ступаючи, хутко минаю подружжя. Нехай сидять, я знаю, що буде потім...

А завтра Мишко встане рано-ранесенько, ще до схід сонця. Попорає корову, свиней, кролів та птаство. На його вустах гратиме щаслива й ніякова посмішка вдячності дружині і за вечірнього солов'я, і за палкі нічні любові, і за щедре прощення.

Наталка встане разом із сонцем.

– Мишо! – лагідно покличе. – А полий-но мені на руки.

Подойть та вижене на пашу корову, зготує сніданок і, поснідавши, розійдуться мої сусіди по роботах. Аж до вечора...

Опівнічна сповідь

Назву її Марією. Дочитавши до кінця цю історію, ви зрозумієте, чому змінила ім'я своєї героїні, чому не називаю її рідне село.

Лікарня, надто обласна, єднає спільною бідою, а віддаленість від домівки, туга за близькими часто відчиняють навстіж найпотаємніші куточки душі перед людиною малознайомою, але приязною тобі.

Марія щиро зраділа, дізнавшись, що ми з одного району: «О, землячка! Бодай ніколи не потрапляти сюди...» На її худенькому жовтому обличчі тепло світилися великі шоколадні очі. Минуло вже понад десяток літ, а я й досі бачу їх перед собою. Пам'ятаю, з якою тугою вони щовечора дивились услід невисокій русавій дівчині...

Люба, Маріїна донька, навчалася на першому курсі педуніверситету. Мешкала в гуртожитку і, як би не була зайнята, кожного дня поспішала до матері. Вони подовгу сиділи на низенькій лавочці в коридорі, щільно притулившись одна до одної, й про щось тихенько перемовлялися, а потім Марія до півночі ворочалась на ліжку, зітхала, іноді притлумлено схлипувала.

– Не спиться? – одного разу обережно запитала я.

– Ой, не спиться... – Марія хвильку помовчала. – Як подумаю про Любочку... Як вона, бідненька, буде, коли мене не стане? Що робитиме?..

– А що ж, у вас рідні немає ніякої? – поцікавилась я. Від Марії вже знала, що чоловік її помер два роки тому.

– У тім то й горе, що немає нікогісінько, – зітхнула вона. – Наче наврочено. Батьки мої й Миколині давно повмирали. І я, і він були у них одинаками. Є десь його двоюрідна сестра аж у Донецьку, та ми якось не дуже родичаємось.

Марія трохи помовчала, перебила подушку, притислась до неї щокою і заговорила схвильовано й захрипло:

– Я заміж з великої любові йшла. Такої, про яку ото в піснях співають. Мені було вісімнадцять, а йому двадцять п'ять. Я тоді вчилася в кооперативному училищі, а він боявся, що міські хлопці мене відіб'ють... Поки вивчилася, він і будинок новий звів, і все у господарю придбав. Роботящим був, мене на руках носив, сонечком звав... За все життя так і не посварилися всерйоз. Все було добре, от тільки роки йшли, а дітей не було. Літ до тридцяти я не дуже й переймалася – вистачало нашої любові, чоловікової ласки. Та всьому свій час. Почалися в мене безсонні ночі, стала помічати, що й Микола переживає. Але чомусь боялися говорити про це, боялись образити одне одного. А тут мене послали на місячні курси до Чернігова. І вирішила я піти до лікаря. Мене обстежили й сказали, що абсолютно здорова. І що треба обстежитись чоловікові. «А ще краще – поїдь на курорти та знайди собі гарного мужика...», – порадила літня лікарка.

Приїхала я додому сама не своя. Але затамувала біль, Миколі не показую, і не кажу йому нічого. Що ж, думаю, житимемо удвох. Доля, мабуть, така. А він, де лишень мале дитя заглядить, аж труситься весь...

А біля нас, через дві хати, жила одна сім'я. Він бригадиром у колгоспі працював, вона вдома господарювала, дітей двоє підросло. І от стала я помічати, що небайдужий він до мене. Жінка завжди це відчуває бепомилково. Де, було, зустрінемось – наче пронизує своїми сірими очима... Якось випало так, що поверталися ми разом автобусом із райцентру. Сиділи поруч. Ось тут він і признався, що давно запала йому в серце і запропонував зустрічатись. Я, звичайно: «Ні! Ні! Що ти? У мене чоловік...» Так минуло

кілька років. Не раз і не два він повертався до тієї розмови, поки я наважилась...

Отак, у тридцять вісім років, народила я Любочку. Микола був на сьомому небі від щастя. Про мене – годі й казати. З Віталієм більше не зустрічалась, заборонила навіть підходити до мене. Здавалось би, чого ще треба? Зараз думаю: мо', то за гріх мій? Обсіли нас з Миколою хвороби... Та як обсіли! Спочатку – моя операція, а за три роки його інфаркт забрав. Якби не дитина, то хай би вже як було, так і було. Бачу вже, що недовго мені залишилось. А тут Віталій душу розтривожив. Прийшов на цього Спаса до нас додому – Люба якраз з дівчатами на річку побігла – і каже: «Не сердься, Маріє, я все життя тебе поважав і хочу, щоб зрозуміла мене вірно: Люба має знати, що я її батько...»

Марія надовго замовкла. Видно, нелегко далась їй сповідь. Озвалася хвилин за десять:

– Ось і не сплю ночами. Все думаю: сказати чи ні. Віталій дуже гарна людина. Любі було б на кого спертися, мала б і пораду, і допомогу. Його дружина, здається, й так давно все знає. Тільки ж – як Люба? Вона ж так любила Миколу... Чи зрозуміє мене?

Довго ми крутилися в постелях, кожна думаючи про своє.

Чималенько років сплигло від тієї похмурої зими, але коли-не-коли, а й зрине в пам'яті опівнічна сповідь у лікарняній палаті на двох. Я так і не знаю, чи сказала Марія своїй доньці про батька. Але хочеться сподіватись, що все закінчилося добре, що щаслива нині сіроока Любочка, що заглядає неясраве осіннє сонце у лагідні Маріїні очі...

Скажи мені правду...

Докурюючи вже котру сигарету, Сергій байдуже дивився на поплавок. Думки безпорадно метлялись у голові, як на осінньому вітрі тоненька гілочка прибережної верби, неспроможні за щось зачепитись, утриматись на місці. Зненацька вудлице смикнулося в руці, гінчик зігнувся дугою. Сергій квапливо підсік, і за мить до ніг упав малюсінкий карасик. Судомливо зіпаючи ротом, забився об траву.

– Тьху... – Сергій спересердя вхопив рибинку й кинув у ставок. – Ну й голопупенко, а клював же, ніби й справді щось путнє.

З легеньким плюскотом карасик бовтнув у воду, на хвильку зник у темній каламуті, потім виринув на поверхню, піставивши сонцю сріблястий бік... Сергій мовчки дивився, як навкруг нього зібралась зграйка водяних жучків, як він непорушно лежав, тихенько погойдуючись на зеленавому дзеркалі ставу, і холодок безнадії поволі заповзав у душу. Не хотілося ні ловити рибу, ні милуватись барвистими краєвидами, що казково світилися в прозорому серпанку останніх днів бабиного літа.

Зняв куртку, підмостив під плечі, кашкет поклав під голову і завмер горілиць, дивлячись у бездонну блакить неба. І таким воно, безмежно любе з дитинства, здалося йому далеким і холодним, що хоч візьми та й плач...

– Не хочу тебе більше бачити, – сказала вранці Яринка.
– Ти занапастив усе наше життя.

Не плакала, лише обличчя за ці дні потемніло, та запалились сухим блиском великі сині очі. Цілий тиждень не обмовилась і словом. Клопоталася біля сина, а коли намагався підступити, брала на руки Василька

і поверталася спиною. Лише сьогодні вранці ледь не навколiшках ублагав вислухати.

– Що ж, кажи, – промовила неживим голосом, спрямувавши порожній погляд у глибiнь саду.

– Яриночко, рiдна, я ж кохаю тебе, у нас же Василько... Прости менi мою дурiсть... Бiльше цього нiколи не буде... Я ж життя ладен за тебе вiддати... – Сергiй гарячково шукав слова, повторювався. – Чи ж можна так усе закреслити?.. Все, що було мiж нами?..

– Ти вже закреслив, – зронила вiдчужено.

Невже й справдi, невже назавжди? Невже нiколи не повернуться iхнi, сповненi безмiрної нiжностi, ночi, невже бiльше нiколи не зазирне в таємничу синяву її бездонних очей, не почує її шаленого пристрасного шепоту: «Сергiйку, скажи менi, тiльки правду – нiколи не розлюбиш?..»

Болiсно стиснулось серце. Якби ж вiн знав, що правда б'є так боляче, що нею вiн смертельно поранить найдорожчу людину...

Згадалось, як у першi днi, коли забрав Яринку iз сином з пологового, обiймав її, вдихав її рiдний запах i несамовито карався: «Вона он яка – нiби чиста прозора росинка свiтиться до тебе, а ти?..»

Важкий токсикоз замучив Яринку з перших тижнiв вагiтностi, потiм додалися iншi ускладнення. Щойно вийшовши з лiкарнi, вона знову потрапляла туди. Це була вже третя спроба народити первiстка. Як вони радiли, коли лiкарка сказала, що цього разу буде все добре, але майбутнiй мамi до кiнця вагiтностi доведеться пролежати на лiкарняному лiжку. Кожного дня Сергiй їздив до мiста, виконував усi Яринчинi забаганки – то їй холодцю захочеться, то смаженої риби, то пирiжкiв з капустою... Теща ночами все те готувала, а вiн, ледь починало сiрiти, поспiшав на автобус, аби дружина поснiдала свiженьким.

Яринка бліда, але щаслива уже виглядала біля вікна. Брала його руку, клала собі на живіт і розповідала:

– Сьогодні спав спокійно, а на світанку заворушився, застукав ніжками. Зарядку робить...

Обоє радісно сміялись в очікуванні того дня, коли Василько – вони вже знали, що буде хлопчик і ім'я вибрали давно – попроситься у цей світ, до мами й тата.

Того дня була його черга пасти корів із сусідкою тіткою Ольгою. Та замість неї, як тільки сонце піднялось над верховіттям яблунь, із сусідської хвіртки, цвяхкаючи лозиною біля хвоста плямистої Ромашки, вийшла тітчина міська онука Леся. Теща, виганяючи Лиску, покосувала на неї, але нічого не сказала, лише буркнула: «Щасти вам».

День був погожий, щосили виспівувало птаство, луг пахнув соковитою свіжістю. Корови, розморені гарячим сонцем, до обіду смачно хрумкали в долині траву. Ліниво переступали ногами, відганяли хвостами мух. І Сергію з напарницею майже не було з ними ніякої мороки.

Леся зняла спортивний костюм і залишилась у білих шортах та майці. Блискаючи струнками ногами, швидко завертала тварин, що відбивалися від гурту. З розгону падала у траву, під майкою сколихувались пругкі м'ячки грудей... Грайливо блискаючи карими очима, розповідала про студентське життя, про міські розваги. Сергій ловив себе на тому, що не може відвести від неї погляд, супився і намагався дивитись убік. Вона ж заливисто сміялась, торкалася теплою долонею до його руки...

Опівдні погнали корів на водопій. Лесі забагнулося скупатись. Швидко роздяглася. Тоненький купальник-бікіні маленькими блакитними трикутничками світився на засмаглому тілі.

Похитуючи стегнами, пружною ходою пішла до води. Сергія всього немов жаром обсіпало, серце загуло

аж у скронях... Вона ж вихором вилетіла з річки, весело сміючись та бризкаючи в обличчя, підскочила до Сергія... Сам не з'ямився, як ухопив в обійми, як упали удвох в густу прохолодну траву...

Другого дня, неприкаяно потинявшись зранку подвір'ям, підійшов до тещі:

– Мамо, щось я захворів. Видно, на сонці перегрівся вчора. Голова болить і нудить. Може, ви самі з'їдете до Яринки?

Боявся вийти за хвіртку, щоб не здибатися з Лесею. Добре, що вона наступного дня поїхала додому.

Вночі ворочався на самотній постелі, лаяв себе останніми словами. Яринка зустріла тривожним поглядом: «Як ти?» Сергію аж у горлі заціпало. Бідненька, обличчя розпухло, вкрилося коричневими плямами, дихає важко, а за нього переживає... Тут же поклявся собі усім найдорожчим, що ніколи більше і в думці не зрадить.

Пологи були важкими. Яринка втратила багато крові, хлопчик народився кволеньким. Сергій майже не покидав лікарню. Нарешті сонячного серпневого дня забрав обох додому.

Дзигою крутився по господарству, допомагав Яринці доглядати сина. Купаючи разом з нею Василька, схиляючись над малюковим ліжечком, відчував себе справжнім чоловіком. Почуття провини загнав далеко всередину, іноді воно колючим їжачком нагадувало про себе, та він не давав йому волі.

Одного вечора Яринка, вклавши малого, підійшла до нього з вологим закличним блиском в очах:

– Любий, я так скучила за тобою...

Після тієї ночі докори сумління стали нестерпними. «Розкажу їй, – вирішив. – Вона зрозуміє, простить, бо ж кохає, і все у нас буде, як і раніше...»

Сергій здригнувся й болісно зажмурился повіки. Мабуть, сонце тоді йому вдарило в голову... До цього часу стоїть у вухах страшний, якийсь аж несамовитий, Яринчин шепіт:

– Що?! Ти хочеш сказати, що коли я місяцями мучилась у лікарні від болю й нудоти, коли ще було невідомо, чи вдасться зберегти Василька, ти тут розважався?! Так?!

Потім нестримні судомливі ридання, кілька днів мовчання, непроникне тещине обличчя, і ось сьогодні вранці: «Не хочу тебе більше бачити...»

Як же це?! Адже вони не могли одне без одного дихати. В університеті до третього курсу всі згадували, як Сергій шукав синьооку Яринку. На вечорі посвячення в студенти вони з однокурсником Павлом підійшли до щебетливої зграйки студенток. Ті цвірінчали, неначе горобці, а одна, невисока й кирпатенька, стояла збоку.

– Яринка, – проказала тихо, знайомлячись останньою, і підняла на Сергія великі сині очі...

Підбігли ще дівчата, хлопці, і він у гамірливому натовпі загубив її.

А потім шукав два дні по всіх корпусах, бо навіть не знав, на якому вона факультеті. Так і казав:

– Вона маленька, а очі великі й сині-сині...

Коли ж хлопці з історичного привели його до однієї з аудиторій, під дверима стояла вона і посміхалась ясно й довірливо.

З тих пір вони завжди були разом. Ходили, взявшись за руки, чекали одне одного з лекцій, разом готувалися в бібліотеці до занять. А на третьому курсі, незважаючи на протести батьків, одружились. І хоча в сусідньому районі пропонували півтори ставки математика, погодився в Яринчиній Остапівці викладати трудове навчання, аби їй, тендітній і хворобливій, було легше коло матері.

Щось залоскотало обличчя. Сергій розплющив очі.

Над ним коливалась срібляста нитка бабиного літа, на кінці якої опускався на підборіддя маленький сірий павучок. Сергій змахнув його долонею, і павутинка попливла берегом назустріч прохолодному осінньому сонцю.

У небесній блакиті з'явилося кілька білих хмаринок. Раніше вони з Яринкою любили вгадувати: оце – ведмедик, а це – вусатий дідуган, а он – кораблик... Сьогодні ж, скільки Сергій у них не вдивлявся, хмаринки нагадували білі клаптики зіжмаканого паперу, на якому годі було щось прочитати. Лежав і проводив їх – чужих і байдужих – приреченим поглядом.

Враз зірвався на ноги, охоплений гострою щемкою надією, – а що, коли зараз побігти додому, це ж зовсім близенько, лише стежкою піднятися до крайньої хати, вхопити Яринку на руки, принести сюди, на її улюблене місце, до розлогої верби... На хвильку завмер, вагаючись... Серце шалено калатало в грудях...

Шльондра

Мама обережно ставить поперемотувані газетами банки і примовляє:

– Ось це – тушкованка, це – огірочки, ось – варення, а це в дядька Семена взяла півлітра меду для Надійки. Ти ж дивись – обережно в поїзді, не закидай на верхню полицю.

– Добре, добре, мамо. Не турбуйтеся, давайте я сам.

– Авжеж, сам... Знаю, як ви самі вмієте складатись, – буркоче мамо, – лише скалки додому привезеш...

Мені шкода маму, очі в неї наплакані, і вона ховає їх, низенько нахиляючись над сумками. Я не знаю, як її заспокоїти, а в душі почуваюся винним. Наче один день промайнули два тижні вдома – лише й встиг паркан підремонтувати та дрова порубати. І ось уже в кишені

лежить квиток на завтра на двогодинний потяг до Одеси. Мама знову зостанеться сама. Як посріблила скроні, як зігнула її поставу батькова смерть...

У наш невеселий настрій стрімким диркотінням вривається телефонний дзвінок.

– Слухаю, – відгукуюсь трохи роздратовано, бо хочеться ці останні години провести удвох із мамою.

– Привіт, старий. Я тебе по всьому світу шукаю, а ти вдома. Приїхав, безсовісний, і мовчиш...

По голосу впізнав свого однокласника Льоньку Пригару, на прізвисько Кулемет, з яким сиділи два роки за однією партою.

У нас у Вербівці тоді була восьмирічка, тож і закінчував навчання в Олександрівці, за сім кілометрів від домівки.

Слухавка, здається, зараз вискочить з руки і пострибає по хаті від швидкої й наполегливої Льончиної мови. Не даючи мені сказати й слова, він тріскотить далі:

– Так, п'ятнадцять хвилин тобі на збори. У нас о сьомій вечора зустріч у школі. Година залишилась. Майже весь клас буде. Збирайся, я зараз під'їду.

– Зачекай, Льоню, – кажу, – я завтра о другій дня їду додому. Вже й квиток купив.

– Нічого не знаю. Пакуй свої торби. Погуляємо, а завтра я тебе підкину своєю ластівочкою в місто, прямо до поїзда.

По цій мові в слухавці запищали короткі гудки. Я запитально й ніяково дивлюсь на маму, яка все зрозуміла. Вона знічується й опускає очі. Тішила себе надією ще хоч трохи побути разом... Не поїхати? Але ж це вже двадцять років, як скінчили школу, декого ж відтоді не бачив. Враз у грудях розливається бентежне тепло – це ж і Оленка буде...

– Їдь, Микольцю, – у лагідному маминому голосі

чується притамоване зітхання. – Їдь, однокласниками нехтувати не слід.

Хвиля безмежної вдячності заповнила серце. А за півгодини Льонька стискав мене у ведмежих обіймах. Поскладали у багажник сріблястого «Ланоса» налаштовані мамою гостинці. Вона стала у хвіртці, сховавши руки під фартушок, і намагається посміхнутися бадьоро, та губи тремтять, очі сумні, і посмішка виходить жалісна-жалісна. Прихилив до себе худеньку постать, швидко поцілував у скроню. Це б сказати якісь теплі, найкращі слова... Не вмю. Не вміємо ми, чоловіки, бути ніжними зі своїми матерями.

Легковик повільно рушає від двору, я обертаюсь і киваю мамі рукою, а вона підносить ріжок фартушка до очей...

Відразу в кінці вулиці починається ліс. Рано нині серпень позолотив верхівки берізок, і вони яскравими свічечками горять на узліссі на тлі темно-зелених сосен. Лісова дорога пірнула під розлогі шати й запетляла у прохолодному затінку. Скільки років минуло, а здається, кожне дерево тут знайоме. Теплої пори велосипедом, узимку на лижах долав цей шлях двічі на день у дев'ятому й десятому.

Льонька щось безупинно торохтить, він просто не може мовчати – така у нього вдача, та я не слухаю. Кручу головою в усі боки, милуюсь, вдихаю на повні груди дух лісу – дух своєї юності, ловлю в бічне вікно розпашілим обличчям зустрічний вітерець...

Праворуч промайнули густі ожинники, де завжди зупинявся, їдучи зі школи теплими вересневими днями, і завзято нишпорив серед колючих галузок – опісля до самого вечора на губах тримався терпко-кислий присмак. Залишились позаду зарості малини, куди щоліта їздили з

мамою велосипедами, повертаючись з повними відрами димчасто-червоних ягід. Що далі в'ється дорога, то більше нетерпіння охоплює мене. Ось зараз, за цими товстими соснами, що підступили до самої обочини, буде велика галявина, в глибині якої тоді, останньої шкільної весни, білосніжним килимом квітли конвалії...

... Того далекого вересня я насторожено переступив поріг незнайомого класу. Був тут сам із нашого села. Хлопці першими не підходили, лише з цікавістю поглядали на мене. Льонька, поруч з яким мене посадили, демонстративно розмовляв із чорнявим хлопцем, що сидів через прохід. Дівчата теж гонорились і не звертали на мене уваги. Позаду сиділа невисока білявка з пухнастим волоссям, яке лагідною хвилею обнімало її вузькі плечі. На останній перерві звернувся до неї з якимось запитанням, і вона відповіла так щиро, так приязно посміхнулась, що моя голова з того часу здебільшого світила до дошки потилицею... Підглядали одне в одного на контрольних і творах, обмінювались записочками. По-дитячому наївні, тоді вони здавалися мені дуже дорослими. Зберігав їх удома в томику Джека Лондона, потай перечитував. Щоденна дорога до школи не була довгою й важкою. Ранками прокидався з думкою про Оленку... Їй одній признався, що після школи вступатиму до мореходного училища.

То були два найщасливіші роки в моєму житті. Уже потім, подумки повертаючись у пору юності, розумів, що нічого прекраснішого ніколи не переживав. І завжди краялось серце: чому ж усе так сталося?..

...Травневий ліс розкошував конваліями, їх п'янки пахощі збурювали душу, хотілось, ніби на крилах, мчати лісовою дорогою, щоб аж вітер у вухах свистів, і кричати: «Оленко! Оленко!» Зупинився коло запавної галявини,

нарвав повну жменю ніжних дзвіночків і сховав у портфель. До кінця уроків не міг знайти нагоди віддати їх Оленці. Лише коли вже усі розходились додому, поклав їй на парту прив'ялий пучечок. Озирнувся – чи ніхто не бачить, бо ж насміхатимуться... Клас був порожнім. «Ой! – спалахнула Оленка, схопилась на ноги й притулила квіти до грудей. – Де ти взяв? Це ж мої улюблені... Як ти довідався?» Дивилась на мене широко відкритими сяючими очима, з яких повноводдям хлюпала весна. Рожеві припухлі губи тріпотіли в щасливій посмішці, немов свіжі пелюстки щойно розквітлої троянди. Щось ніби підштовхнуло мене. Незграбно обхопив долонями пухнасту голівку, на мить притулився враз пошерхлими губами до теплового шовку вуст і стрілою вилетів із класу.

Серце перестало калатати аж під Вербівкою. Та все одно цілу ніч не спав, плаваючи розбурханим морем мрій. Майбутнє уявлялося сонячним і безхмарним і лише з Оленкою. Будемо разом вчитися: я – на моряка, вона – на медсестру, потім одружимося, вона чекатиме мене з плавань, зустрічатиме біля причалу...

Наступного ранку до класу прийшов першим. Поволі почали сходитись хлопці й дівчата. Раз у раз нетерпляче й боязко поглядав на двері. Нарешті зайшла Оленка. Мені жаром сипонуло на щоки, та вона в мій бік не дивилась... З відчуженим насупленим обличчя пройшла мимо й сіла за свою парту. Я не чув, про що розповідав тоді історик Петро Павлович. Оглянувся назад, хотів щось сказати – вона не підводила голову. Написав записку: «Що з тобою? Захворіла?» Не відповіла... Так було і наступного дня, так було й в усі ті небагато днів, які залишились до кінця занять у школі.

Нерозуміння й відчай у моїй душі поволі змінилися злістю. На випускному вечорі не відходив від Софійки

Швидкої, яка давно упадала за мною. Танцюючи з нею, поглянув у кінець зали, де під стіною стояла Оленка. Вона пильно дивилася на мене, і було в тому погляді щось таке жалібне, що в мене серце зайшлося. Та вирішив витримати характер: ти так зі мною, то й сама помучся... Де вона потім поділася? Шукав, питав в усіх – ніхто не бачив...

Через кілька днів поїхав вступати в мореходку, і закутило життя. Пізніше були дівчата, були жінки, було захоплення вродою, розумом, нуртувала кров, але ніколи більше в душі моїй не було такої всеохоплюючої ніжності. Навіть до дружини...

За спогадами не зогледівся, як автівка, переполюхавши курей та качок, вилетіла на широку асфальтовану вулицю. Ось і школа. А біля неї різнобарвний усміхнений натовп.

– О, привіт, Миколо!

– Саєнко прибув...

– Як ся маєте, пане капітане?..

Однокласники кидаються мені назустріч, хлопці тиснуть руку, а дівчата як ухопили, то за хвилину весь був у помаді. Особливо старалась Софійка Швидка – всю сорочку зашмарувала. Нарешті вириваюся і зустрічаюся з поглядом великих блакитних очей... Оленка, в легенькій білій сукні, що вільно огортає її струнку постать, стоїть віддала, тримаючи в руках рожеву айстру, і дивиться на мене з якоюсь незрозумілою усмішкою – щось безборонне в ній і, разом з тим, зухвале. Ступаю крок до неї, а вона й не зрушить з місця. Яка ж вона гарна! Це ж уже десять років минуло від останньої зустрічі. На попередній вона була з чоловіком – високим худим блондином. Так тоді не перемовились і словом.

Підходжу, простягаю руку і відчуваю, як вона тремтить:

– Здрастуй, Оленко..

– Здрастуй, Миколко, – майже шепоче вона й відразу ж відсмикує маленьку теплу долоню.

– Швидше, швидше. Заходьте до класу, – підганяє Софійка.

Галасливою юрбою, зі сміхом і жартами, йдемо до свого класу. Дівчата починають поратись коло столу, а ми стоїмо біля відчиненого вікна. Левко Степняк – солідний, з черевцем – розповідає про недавню поїздку до Німеччини.

Маленький вертлявий Володька Борисенко, наш незмінний жартун і конферансьє, «травить» анекдот про бравого боцмана. А Льонька, як і в шкільні роки, тріскотить, перебиваючи всіх:

– Той трактор мені майже задарма дістався. Підремонтував – і вже на ходу...

Краєм вуха слухаю, а очі пасуть дівчат. Вони, перемовляючись, нарізають овочі, ковбасу, хліб. Розповніла й випещена Марина Висоцька хвалиться своєю розумною донькою, яка цього року вступила на філософський факультет. Улюблениця класу, чорноока, струнка, як фотомодель, Ніна Кудрик пропонує купити шикарну сукню – зовсім недорого, за двісті баксів... Лариса Борова – наша сміхотуха – великими натрудженими пальцями знімає шкіру з оселедця і туркотить, наче горлиця, сміється приглушеним грудним сміхом. А Софійка Швидка, вправно орудуючи ножем, щось нашіптує їй на вухо і пустотливо стріляє в мене зеленими очима. Всі такі близькі, хороші, наче й не було цих двадцяти років...

Оленка мовчечки примостилася з краю стола і чистить цибулю. Немов відчувши, що дивлюся на неї, збентежено тріпотить віями, оксамит молочно-білих щік затоплює рожева фарба... Той жар передається й мені. Більше ніж через двоє десятиліть на губах знову запалюється відчуття

першого в житті і єдиного доторку до її вуст...

Льонька, що стоїть поруч, пильно глянувши на мене, раптом змовкає, а потім, косуючи на Оленку, цідить крізь зуби:

– Шльондра... Нічийх рук не минула...

Я здригаюся, немов від ляпаса, даного привселюдно. Що він меле?! А Льонька продовжує зневажливо:

– Другий чоловік покинув... Не витримав, бідолаха...
Із самим нашим головою Зайченком зв'язалась...

Бридке сіре багно розпливається у мене в грудях. Тьмяніє за вікном розкішний сонячний вечір, сіро стає в класі, а голоси хлопців і дівчат долинають, наче із-за стіни. Невже це правда? Оленка... Моя Оленка... Ні! Брехня, цього не може бути! Гадюка Кулемет наговорює, він і в школі сміявся з нас... Ось я з ним розберусь!

Із прикрої розгубленості виводять дзвінкі голоси:

– Ольга Панасівно!.. Петре Павловичу!.. Ганно Петрівно!..

Дівчата поспішають назустріч вчителям. Обійми, поцілунки, квіти... Підходимо й ми. Класна керівничка Ольга Панасівна, маленька і згорблена, охоплює мене за шию худими вузлуватими руками – довелось мало не вдвоє зігнути. Ніжно цілує в щоки, примовляючи:

– Я така рада за тебе, Миколко. Он яким ти красенем став...

Вона завжди мене любила. Її математику я знав на відмінно і в школі, і в училищі.

Посивілий Петро Павлович бадьориться, міцно тисне руку, підморгує:

– А чому не в формі, капітане?

– За стіл, за стіл, – керує Софійка, – потім набалакаємось.

Задзвеніли келихи. Володька взяв на себе роль тамати

і виголошує такий закручений тост, що його останні слова тонуть у нестримному реготі. Після третьої чарки Ольга Панасівна з лагідною посмішкою піднімає руку:

– Годі, годі, любі мої, вечір довгий. Краще розкажіть нам кожен про себе. Як живеться, чого досягли...

Кулемет і тут вискакує першим:

– У мене все є – і машина, і трактор. Побудувався, десяток корів тримаю...

– А я весною на міжнародний конкурс у Варшаву їздила, – замріяно каже артистка обласної філармонії, гордість нашого класу, Ніна Кудрик.

Софійка Швидка, тепер районний гінеколог, весело сміючись, розказує про свою велику родину. Рік тому у неї народилась четверта донька.

Слухаючи однокласників, поглядаю на Оленку. Вона тихенько сидить у протилежному кінці стола, схилила голову на бік і обводить усіх усміхненим поглядом. Мене ж старанно обминає...

Коли до неї доходить черга, ніяково знизує плечима:

– Що ж розповідати? Ви всі мене добре знаєте. Працюю фельдшером, тут, у селі. Син в армії служить. Розлучена...

Мене маленькими гострими колючками починає штрикати нетепіння: чи ж вдасться поговорити з нею наодинці? Я теж добряча свиня. За стільки років так і не спромігся дізнатись – що ж трапилося тієї далекої весни, чим образив її?

У розповідях і спогадах швидко лине час. Ось уже Ніна чистим грудним голосом завела «Козачку»... Коли всі наспівалися досхочу і Льонька увімкнув магнітофон, вчителі почали збиратись додому. Знову обійми, сльози, побажання. Після довгих проводів і нескіченних прощань повертаємось до школи. Софійка хапає мене за руку і тягне в коло. Трохи похвицавши ногами під якусь модерну

пісеньку, виходжу на ганок.

Густі сутінки опустились на шкільне подвір'я, на старий шкільний сад. Де ж Оленка? Серед танцюючих її не було. Знову втікла? Ступаю кілька непевних кроків у напрямку саду і біля першої ж яблуні помічаю невеличку постать, що блідою хмаринкою притулилась до темного стовбура.

– Оленко, ти? – гукаю стиха.

– Я, Колю...

– Чого ж ти тут сама стоїш?

– Тебе чекаю...

– Давай руку, – несподівано для себе кажу владно.

Вона виходить з-під яблуні, і я веду її в глибіню саду, а серце, здається, ось-ось розірве груди... Зупиняюсь під розлогою антонівкою. Її рука сполоханою пташкою поволі зігривається в моїй долоні, ніжний шовк м'якої шкіри бентежною хвилею огортає все моє єство. Мовчимо обоє, спостерігаючи за справжньою метеоритною зливою над нашими головами. Десь на лузі озивається деркач, трава холодить ноги серпневою росою. Стихла музика. Мабуть, усі знову сідають за стіл. Нас ніхто не кличе, не шукає...

Вгорі прошерхотів крильми якийсь нічний птах. І знову дозрілою брунькою бубнявіє тиша... Нарешті Оленка промовляє захриплим голосом:

– Я знаю, що тобі сказав Льонька... Я здогадалась.

– Я йому пику наб'ю, – стискаю зуби.

– То правда, Миколко.

– Що правда?! Що правда?!

– Не кричи на мене, будь ласка...

– Пробач. Але ти теж добра... Правда, правда... Чи я не знаю тебе?

Вона зітхає й вивільняє руку.

– Нічого ти не знаєш. Двадцять років минуло. Від тієї

Оленки, що із завмиранням серця чекала, коли ти зайдеш до класу, нічого вже не лишилося.

– Чекала... Але чому ж відцуралась? Оленко, скажи хоч тепер – що ж сталося?

Вона мовчить, похиливши голову, потім повертається до мене, довго дивиться, ніби вивчає, і тихенько сумно сміється. Як ото вміють лише жінки...

– Ох, ти не повіриш. Колю, ти зо сміху помреш, коли дізнаєшся, якою я дурною була тоді. Це просто дика, фантастична історія, – Оленчин голос тремтить, і я весь перймаюся тим тремтінням, а вона продовжує. – То слухай казочку... Жила собі дівчинка. Тиха, скромна, пізня дитина у своїх батьків. Їхній дорослий син утопився, і згорьована мати, щоб не схибитись, у сорок шість років народила дівчинку. Як уже вони з батьком тремтіли над нею... Ні на крок не відпускали від себе. Росла вона до всіх привітною, любила книжки. Ось лише сором'язливою була, бо нечасто випадало гратися з ровесниками. Мама дуже сердилась, якщо вона хоч на якусь часинку десь затримувалась. А в дев'ятому класі дівчинка закохалась. У такого собі русявочубого веснякуватого хлопця, який прийшов до них у школу із сусіднього села. З думками про нього лягала, з ними й вставала. І уявлявся він їй романтичним принцем з отих книжок, що їх читала вечорами. Мріяла, що все життя будуть разом... Одного казкового весняного дня принц поклав їй на парту пучечок улюблених конвалій... Ні, Колю, більше не можу. Якби ти знав, що я відчувала, коли ти мене поцілував... Аж поки й сонце не сховалося за лісом, блукала лугом, узліссям, сміялась і плакала від щастя. Так і додому прийшла, тулячи ковалії до грудей. Мама, вся червона, із заплаканими очима, наче вихор налетіла на мене: «Де ти була?! Ти в могилу мене звести хочеш?! Що це за квіти?! Ти в ліс ходила? Кажі!..» Мені так

страшно стало від її крику. «Ні, мамо, – тільки й сказала, – це не я, це Коля нарвав у лісі». А вона знову як закричить: «Який Коля?! З ким ти була у лісі?.. Шльондра!..» То був єдиний у моєму житті ляпас від матері, але я й тепер його відчуваю... Проплакала до темряви, сховавшись у хліві. Другого дня вранці мама вже не кричала. Вона лише схлипувала, казала, що я дурна, що хлопцям вірити не можна й на гріш, поки й до загсу не поведе, що вони лише прикидаються добренькими, а в усіх одне на думці... Казала, що я її не жалію, а в неї ж, крім мене, немає більше нікого на всьому білому світі. Наш тато тоді вже помер. Тепер уже й мами немає. Я її давно простила... Отак і скінчилася казка. А далі вже були лише моя дурість, мій напівдитячий страх перед життям. Я так змучилась, так хотіла помиритися з тобою на випускному...

– Чому ж втекла, Оленко?

– Але ж ти весь вечір був із Софійкою. У мене так серце боліло, що не витримала і пішла додому.

– Прости, прости, що не знайшов тебе...

– Ні, це я винна в усьому. Я все життя, як несамовита, шукала тебе серед багатьох чоловіків. Двічі виходила заміж, і так був не один... До речі, Льонька теж підкочувався... Поки не зрозуміла – марно все це...

Сказала з такою тугою в голосі, що у мене всередині похололо. Які ж ми дурні були обоє! Тисячі гострих «чому» ошкірилися до мене своїми щечатими зубами із чорних ротів старих сучкуватих яблунь... Ось зараз візьму її на руки, притисну до грудей, сховаю від усього світу і понесу назустріч рожевому сяйву – туди, звідки сходить сонце! П'яний запах її волосся забиває подих, несамовито гупає серце...

– Не треба, Микольцю, – переривчасто шепоче Оленка, впершись долоньками мені в груди, – не руш

нічого. Того вже не повернути...

Її очі, освітлені молодим місяцем, що сріблястою підковою визирнув із-за саду, потопають у блакитній, чистій, як вранішня зоря, повені ніжності. Вона переливається через береги пухнастих вій, накочується на мене дев'ятим валом – ось-ось вщент рознесе німіцну дамбу всіх перепон, що стоять між нами, – і тоді... Оленка повертає мене до тям.

– А знаєш що? – бринить її голос радістю відкриття. – Давай познайомимо наших дітей... Приїжджайте через рік з донькою. Їй скільки? Чотирнадцять? А моєму Миколці дев'ятнадцять. Якраз наступної весни прийде з армії. Він хороший у мене, на тебе схожий...

А якщо й справді?.. Надія спалахує в мені, як купа сухого листа на осінньому вітрі від недбало кинутого сірника... Приїду додому, розкажу все Світлані – вона зрозуміє. Та й розказувати нема чого. А наступного літа разом з Надійкою їдемо сюди, знайомлю їх з Оленкою і її сином... Але соломинка, за яку спрагло хапаюсь, ламається на малесенькі скіпочки, ідесь, ще, мабуть, у підсвідомості, чітко вимальовується вся химерність моїх надій. Ні, не розкажу я нічого Світлані, бо ніколи ні її, ні жодну з тих жінок, що зустрічалися на моїй дорозі, не забажалося мені взяти на руки і понести назустріч сонцю. Правду каже Оленка – в юність нам не повернутись.

Вона зрозуміла моє довге мовчання і, легким порухом голови відкинувши з обличчя хвилю непокірного волосся, завмирає поруч – близька й нереальна в сріблястому мареві місяця.

У школі знов оглушливо загримів магнітофон, крізь відчинені двері чути збуджені голоси, сміх. Нехай гуляють. Не піду я туди. Зустріну світанок з Оленкою, востаннє зазирну в глибінь її очей... А потім заберу з Льончиної

машини свої речі – і на перший автобус до міста.
Але чому так щемить серце?..

У променях кохання

«Ой, скільки ж багнюки навколо, навіть ступити нікуди. А чому це я у білих туфлях та ще й на шпильках?.. Як же я сюди прийшла, що вони такі чистісінькі? І що це за вокзал? А он і Степан Іванович іде. Теж чомусь у білому костюмі... Куди ж він подівся? Може б, разом додому поїхали... У мене ж грошей немає ні копійчки. Господи! Яка страшна хмара суне, а вітрюган... Де я?.. Мамочко!..»

Зі здавленим стогоном Софія шарпнулася кудись бігти... І рвучко сіла на постелі. Тоскний біль шматував серце, лунко гупало в скронях... Огледілась. Поруч спокійно сопів носом Роман. На його лисині віддзеркалювався промінець вранішнього сонця. «Боже мій, що за сон?.. – осінила себе хрестом спітнілою рукою. – Невже щось із мамою? Треба їхати! Негайно! Сьогодні п'ятниця, уроків немає, ще встигну на електричку. Ой, як же болить серце...»

Зіскочила з ліжка й заметушилась по кімнаті. Швидко вдяглася, наспіх поправляючи зачіску, глянула в люстерко й жахнулася: «Та що це зі мною було уві сні?» На неї дивилась якась незнайомка із сірим зім'ятим обличчям і тьмяними безбарвними очима, у кутиках вуст залягли глибокі зморшки...

Схопивши сумочку, метнулася до дверей, але на півдорозі повернулася, підбігла до канапи і затермосила чоловіка. А коли той кліпнув очима, випалила на одному подиху:

– Я – до мами. Завтра увечері приїду. Котлети – в холодильнику. Борщ Люда зварить, як прийде з

чергування.

– Та їдь ти... Навіжена...

Електричка була майже порожньою, і Софія, дякуючи такій нагоді, самотньо примостилась у куточку. Сонце піднялось уже височенько, відразу за містом повз вікно попливли густі зарості молочно-білої черемхи і ледь розпуклого сизого бузку, на соковитому листі і важких кетягах всіма барвами веселки переливалися намистинки роси. Від цієї свіжості, від щедрого буяння травневого ранку Софіїне серце розтислось і вона подумала полегшено: «А може, нічого й не сталося? Можливо, я дарма наполохалась? Подумаєш – сон... Та й туплі були такі гарні, такі чисті... Коли б щось із мамою, Ганна відразу ж сповістила б. Але нічого – поїду, погостюю трошки, мама буде рада, і допоможу щось та й з дівчатами зустрінусь, і Степана Івановича побачу...»

Все Софіїне єство пронизала тепла й щаслива хвиля. Очі затуманились і вже невидюще ковзали квітучими краєвидами.

... З п'ятого класу вона сиділа за однією партою з Ларисою – донькою директора школи Степана Івановича. У дев'ятому він почав викладати у них географію, яку Софія не дуже любила, бо вже тоді безмежно кохалася в літературі. Одного разу, понадіявшись, що недавно відповідала, звечора бігцем проглянула задану тему, а на уроці, зовсім несподівано, Степан Іванович викликав її до дошки. І вона, відмінниця, ганебно заплуталась у корисних копалинах та їх добуванні. Червоніла, нукала – це було жахливо... «Сідай, Софійко...» – якимсь захриплим голосом проказав учитель. Яку поставив оцінку, не сказав, а наступного дня вона підгледіла в класному журналі п'ятірку... «Це тому, що я з Ларисою дружу», – подумала засоромлено. Щось інше їй на думку не спадало.

Сорокап'ятирічний директор здавався недосяжною, неземною істотою, а проте пізніше, згадуючи два останні шкільні роки, дивувалась: як не помічала ніжного сяйва, що струменіло з його очей, огортало її худеньку постать на кожному уроці...

Перша спроба вступити до університету виявилась невдалою, і Степан Іванович запропонував Софії групу продовженого дня. Вона радо погодилась. Допомігши впоратись із домашніми завданнями, водила своїх підопічних у ліс, на луки. Збирали гербарій, майстрували годівнички для птахів, дітлахи стали слухачами й шанувальниками її поетичних спроб. Захоплено дивились на юну виховательку, вчорашню школярку.

«Ну, як тобі, Софійко, ведеться? – мало не щодня запитував директор. – Справляєшся? Може, допомога потрібна?» «Та ні, все гаразд», – червоніла вона, чомусь боячись зустрітись з його пронизливим поглядом.

Восьмого березня після уроків уся школа зібралася в актовому залі. Лунали поздоровлення, пісні. Вчителі дякували Софії, бо такого гарного свята у школі ще не було. Вона написала сценарій, підготувала дітей, читала й свої вірші.

А потім в учительській організували застілля. Спочатку Софія почувалася серед старших трошки ніяково, але всі до неї ставились дуже приязно. І якось так вийшло, що Степан Іванович сидів поруч і все підкладав їй салати та тістечка, наливав лимонад. Дивне відчуття захищеності й тепла оволоділо нею – наче то був батько, якого вже не мала, але й не лише батько...

Почали збиратися додому. Її пальтечко опинилося під самим низом на вішалці, ще й шарфик, на лихо, десь повіся. Коли вдяглася, в учительській не залишилося нікого. Ступила до дверей і зіткнулась із Степаном

Івановичем. «Софійко, зачекай... – його щоки палахкотіли, в руці тримав невеличку коробочку, – візьми, будь ласка, від мене... на згадку. Скоро ж поїдеш, то хай буде пам'ять про мене...» Вона розгублено дивилась на нього, нічого не розуміючи. Тоді він швидко поклав коробочку їй до кишені, схопив її тендітні рученята і заховав у них своє гаряче обличчя. «Софієчко, сонечко моє... щастя моє й мука...» – прошепотів палко, крутнувся й вийшов з кімнати.

Наступного дня, тільки-но прийшла до школи, відразу ж запросив до свого кабінету. Був серйозний і схвильований. «Софійко, люба! Пробач мені, будь ласка, налякав я тебе вчора. Але ти повинна знати, я цього хочу – ти для мене найдорожча людина у світі. Мені нічого від тебе не треба, лише б була щасливою...»

Того літа вона вступила до університету – і повело життя своїми непростими дорогами. Ось уже і їй минуло сорок п'ять, і вона – поважана викладачка престижного коледжу, відмінник освіти, авторка двох поетичних збірок, щаслива мати дорослої доньки-лікаря і не дуже щаслива дружина кандидата наук...

І чомусь так складалося завжди, що першим, а часто і єдиним, кому звірялася в усьому, був він, Степан Іванович. «Радий за тебе, люба», – казав при зустрічах. Або: «Тримайся, я з тобою». На тридцятиліття вручив їй вигадливо переплетений невеликий зшиток – п'ятдесят віршів, де називав її зіронькою й росинкою, сповідувався в найпотаємнішому. Під час її тяжкої хвороби щодня телефонував до лікарні і повторював, як заклинання: «Ти обов'язково видряпаєшся, сонечко, не смій і думати інакше!» Їх нечасті зустрічі були святом для обох. З роками Софія почала розуміти, що її почуття до нього таке ж ніжне й чисте, що всеосяжні промені його любові невидимо пронизують кожну хвилину її буття, додають

снаги й жіночої чарівності. А його подарунок – голубі крапельки сережок у золотій оправі (підбирав до очей) – і сьогодні на ній.

... Електричка спізнилася на декілька хвилин, і в Бахмачі Софія стрімголов кинулась через привокзальну площу до автостанції.

– Соню! Соню, стривай, – пролунав знайомий голос. Материна сусідка Ганна, рожевоцока й усміхнена, заклично кивала рукою. – Ходи сюди. До мами зібралася? Сідай, зараз поїдемо. Ми з Миколою Руслану до поїзда підвозили.

– Ой, як добре, що ви нагодилися, Ганю, – підійшла Софія до вишневого «Москвича». – Як там мама?

– Нормально, сьогодні бачила, корів разом виганяли. О, а що це з тобою? Захворіла? Сама на себе не схожа...

– Ні, все добре.

– То сідай швидше. Ми поспішаємо. Вночі Степан Іванович помер, треба Парасці Миколаївні допомогти. Лариса аж увечері приїде. Та що з тобою?! Миколо, тримай її!..

І в радості, і в горі...

Крізь відчине вікно до кімнати заглядає темно-зелений затінок саду. Між вишневим листям неспішно шепечуться крапельки. Сьогодні із самого ранку небо просіює через дрібненьке сито на принишклу землю сірі хмари.

У кімнаті тихо. Монотонно відлічують секунди старенькі ходики, на вікні грається фіранками легенький вітерець, а на маленькому ослінчику сонно муркоче кіт.

Сон починає підкрадатись і до мене. Поглядаю на бабусю. Вона швидко орудує пальцями. Бере в ліву руку

вишню, торкається до неї шпилькою, і за мить ягода без кісточки падає у велику каструлю. Я так не вмію. У мене і руки червоні, й халат, навіть лікті у вишневому соку. І плечі давно затерпіли. Іншим разом я розім'ялася б, та сьогодні відчуваю особливу відповідальність. За місяць у нас із Валериком весілля. Це ж скільки компотів різних потрібно. Я спеціально й приїхала до бабусі на кілька днів.

Щоб зовсім не заклопотати носом, на хвилинку відриваю очі від вишень. Прямо переді мною, над столом, висить велика фотографія у старомодній рамці. Бабуся, зовсім юна, у вінку і стрічках і дід Іван – у строгому костюмі з краваткою. Обоє дивляться кудись поверх моєї голови. Він – серйозний і зосереджений, а в неї погляд пустотливий, припухлі губи трошки відкриті, наче для поцілунку...

Невже бабуся також цілувалась?.. Тихенько пирхаю від цієї думки, і сон на крильцях мого сміху мерщій втікає до саду.

Нишком поглядаю на бабусю. Щось від тієї пустотливої дівчини залишилось у неї й тепер. Посріблене волосся гладенько зачесане за вуха і зібране ззаду в тоненький пучок. Скільки пам'ятаю, завжди вона з цією зачіскою. Ніяких хустинок не визнає. Взимку ходить у товстій шапці-вущанці, а влітку, як іде полоти город, вдягає білого картузика з довгим козирком. Цієї весни бабусі виповнилося шістдесят п'ять, та лише рік тому вона покинула вчителювати.

– Ну що, невпізнанно баба змінилася?

І як вона помітила мої розглядини? Вже відверто починаю водити очима, порівнювати фотографію з оригіналом. А й не дуже змінилась. Ті ж великі сірі очі, тільки тепер з них замість дівочої задержуватості проглядає якась мудра насмішуватість. Бабуся дуже любить кепкувати з усіх, а надто – із себе.

– Бабуню, а ти з любові виходила заміж? – питаю обережно. Я ще ніколи з нею про таке не говорила, й мені трошки ніяково.

– Ти думаєш, що тільки в тебе любов, а баба взяла собі та так просто й вискочила заміж? – примружується вона з-під окулярів.

Аж дивно якось – бабуся теж кохала... Моя незворушна всезнаюча бабуся, незаперечний авторитет в усьому...

– А дід Іван дуже тебе любив?

Вона несподівано відкладає вишні і регоче на всю хату, аж Мурко прокидається. Пересміявшись, береться за ягоди і лише згодом пояснює:

– То я згадала, як він одному тут у нас вухо відірвав, щоб не залицявся до мене...

– Як відірвав?!

– Дуже просто. Вхопив і відірвав. Не зовсім, правда, в лікарні пришили. А ти питаєш – чи любив... Любились ми, Галинко, як і всі молоді. І цілувалися, і милувалися, і сварилися, бувало. Я ж гаряча, ні в чому йому, було, не змовчу. А хіба ж би, коли б не любили одне одного, пережили б таку втрату?..

Бабуся низько нахиляє голову. Я знаю від мами про те горе. Через рік після одруження народилось у бабусі з дідом двійко близнят. Два хлопчики – русявенькі, сіроокі. Тоді довго в декретах не засиджувались. Пішла на роботу й бабуся. Одного дня дідова мати, приспавши малят, подалась на город, аж у берег, за кропивою для поросят. Із-за річки поволі насувалася синя хмара, десь далеко прогуркотів грім. Враз небо пронизала блискавка і сліпучою стрілою увігналася в землю. Сірником спалахнула стара дерев'яна хата. За кілька хвилин не стало ні будівлі, ні Василька з Іванком...

– Я думала, що руки на себе накладу, – зітхає бабуся. –

Іван тоді всюди ходив за мною. А вночі обхопить руками, притисне до грудей і до ранку так не відпускає. «Не тужи, сонечко моє», – каже, було, а в самого очі мокрісінькі...

– Не треба, бабуся, не згадуй, – прошу я. Це вперше вона зі мною така відверта.

– Та нічого, – поправляє бабуся запітнілі окуляри. – Ти вже доросла, своя сім'я скоро буде, маєш знати, що любов – то не лише цілування-милування. Ось коли і в радості, і в горі пройдете з Валериком через усе життя, не розімкнувши рук, тоді й спізнаш силу любові.

Аж морозом сипонуло поза шкірою від цих слів. Через усе життя...

– А ви довго любилися з дідом Іваном? – розпитую сміливіше.

– А все життя й любилися, Галинко. Він і помирав, бідолашний, то все просив, щоб я біля нього була. Цілує, було, мою руку, пестить, а потім притисне до грудей і чи то задрімає, чи то так затихне. Боліло йому дуже перед кончиною. А я сиджу, губи кусаю, щоб не розридатися в нього на грудях... Ні-ні, Галинко, я не плачу. Все закономірно. Всьому свій час. Він же і старший був, і хвороба та страшна підкотилась. Я з ним прожила дуже щасливе життя. Хотіла б, щоб і в тебе з Валерою було таке ж...

– Хто його знає, як воно буде... – кажу непевно. – Мама он радить, щоб не поспішала, краще придивилась. Тепер, каже, стільки серйозних грошовитих хлопців, а ти за вчителя йдеш. Бідуватимеш весь вік...

– Дурна твоя мати, дурна будеш і ти, як слухатимеш її, – скипає гнівом бабуся. – От уже Світлана... Розумна ж жінка... Але ота її жадоба до грошей, до ситого життя... Звідки воно в неї, сама не знаю. Не від нас же з Іваном. То добре, що твій батько і заробити вміє, і любить її...

Чи кохають тато з мамою одне одного? Вони ніколи не сваряться, але й ніколи я не бачила, щоб цілувалися чи ще щось таке... Мама в мене красуня. Струнка, висока. Розпустить каштанове волосся по плечах і йде містом, наче дівчина. Я на татка схожа – така ж кремезна й повна, і дуже потерпаю від цього. А мама сміється й каже, що лише ледача жінка не може зробити себе красунею. Вона директором універмагу працює, то всі коло неї так і крутяться: «Світлано Іванівно, Світлано Іванівно...» Подарунки підносять, особливо чоловіки... Вона хотіла, щоб і я йшла в торговельний, а не в педагогічний. А тато мене підтримав. Нехай, сказав, дівчина обирає собі до душі професію. Він у нас водій на дальніх рейсах і понад усе любить свою роботу.

– Життя без взаємної любові, – продовжує бабуся, – то каторга, зашморг. Он як у мого сусіда Олексія. В достатку ж жили, а чим скінчилося?

– А що таке, бабусю?

– Ти не знаєш, тебе тоді ще не було. Слухай, я тобі розкажу, – бабуся зручніше вмощується на табуретці. – Тітка Василина в Олексія уже третя. Він тут не жив раніше. Тут Марина жила, а він прийшов до неї в прийоми, як із жінкою розлучився. Агрономом працював у колгоспі. Наче й чоловік серйозний, та дуже вже гріб усе до себе. І молодиць любив... Ти ж бачиш, він і тепер ще гарний, а молодим був, то жінки самі чіплялися на шию. Застукувала його Марія і в житі, і в сіні. Років десять отак проколотилась та й вигнала. Він тоді й посватався до Марини.

У нас у селі її довго дивачкою вважали. Їй на той час років тридцять було, а пари так і не знайшлося. Ще відразу після школи нагуляла дитятко з приїжджим комбайнером. Він погрався собі та й поїхав. А вона затаїлась, бідолашна, навіть матері не сказала. Ніхто нічого не знав, поки й

не стало видно. Мати її, покійна Докія, завзятою була до роботи і злющою, мов ланцюговий пес. Чоловік її, Маринин батько, молодим помер, то вона як ухопилась за господарство – ні дня, ні ночі за ним не бачила. Що вона витворяла з дочкою, коли дізналася, що та вагітна...

Народила Маринка мертву дівчинку та й сама потрапила до лікарні з нервовим розладом. А була вона тихою, сором'язливою. Як повернулася додому, то й зовсім очей на людей не піднімала. Років двадцять п'ять їй було, коли померла мати. Всі казали, що Докія роботою себе надірвала, а я думаю, що то від люті. Бо не лише чужих людей, а й Маринку кожен день кляла, обзивала найбруднішими словами.

А Марина ж розумницею була. Взяли її рахівником у контору, згодом заочно на економіста вивчилась. Ніхто, кажуть, краще за неї не міг всілякі там баланси повиводити. Так сама й жила, ні з ким не водилася, лише до бібліотеки майже щовечора бігала. Частенько світло у хаті ночами горіло, все романи читала...

Коли Олексій перейшов до неї, всі дуже здивувалися. Мабуть, його хата привабила та те, що одиначка. Бо ж проти нього така собі сіренька була, непоказна. Очі лише мала дуже красиві – великі, сіро-зелені, як погляне, було, то наче в душу зазирне... І почали вони жити. Він одразу за господарство взявся. Полагодив усе, корову, свиней завели. Та найбільше диво з Маринкою сталося. Лише тепер усі додивились, яка вона гарна. Іде, було, селом, високо піднявши голову, кожному усміхнеться, до кожного привітається, а очі сяють. До нього ж так і горнеться, так і ловить його погляд. Прожили вони отак років із п'ять, і стали ми помічати, що якась не така Марина. Схудла, знову під ноги собі дивиться... А потім, чуємо, відвезли з інфарктом до районної лікарні. Щось довгенько вона

там пролежала. Приїхала жовта, сама на себе не схожа. «Недужа в мене жінка, – став хвалитися Олексій. – Все самому треба...» Так минуло ще років зо два. Вона все частіше по лікарнях лежала, а він, помітили люди, почав учащати до однієї...

Якось увечері, перед Покровою це було, Іван до твоєї мами у місто поїхав – вона саме вчилася в інституті, а я припоралась та й сіла перед телевизором. Думаю, подивлюсь, поки спати лягать. Коли це прочиняються двері і заходить Марина: «Ви самі, Віро Петрівно?» Вона на кілька років молодшою від мене була і якось так склалося, що на «ви» мене називала. «Сама, – кажу, – прохось, Марино». Поглянула на неї, а вона аж чорна вся. «Тобі недобре? – питаю. – Може, до лікарки подзвонити?» А вона як заголосить. Я аж злякалась, подумала, що страшне щось сталося. Мерщій води їй, посадила на диван, крапель заспокійливих дала. Затихла вона, а потім і мовить: «Так страшно мені, так страшно. Не хочу я жити...» «Господи, – кажу, – та що таке, Маринко?» «Не любить він мене», – ледь вимовила. А в самої губи тремтять, обличчя сіпається, а з очей сльози, мов горошини, котяться. Отак, затинаючись та схлипуючи, і повідала вона мені свою муку. Як покохала Олексія, як став він для неї усім світом, як не могла на нього надивитись, намілуватись, як догоджала в усьому... «Прокинувсь, було, на світанку, – каже, – дивлюсь на нього і думаю: яке ж мені щастя Господь послав... Років зо два п'яною від кохання ходила. А потім стала помічати, що не любі йому мої ласки. Я його поцілувати хочу, а він відвертається... «Чи ж любиш мене?» – питаю, а він: «Дивись, у тебе вже он волосся сивіє, а ти про любов...» А далі більше – мовчить днями, повертається пізно, зовсім чужим зробився. Отоді й почало мені в грудях пекти... А як після інфаркту додому повернулася, то й спати окремо

став... Боже ж мій, Віро Петрівно, та як же мені жити? Якби ж хоч дитячко було...»

Довго я її розраджувала: «Марино, – кажу, – подивись на себе. Ти така розумниця, тебе всі поважають. Та не вартий він тебе. Щоб отак мучитись...» «Я знаю, – відповідає, – але нічого із собою не можу вдіяти. Люблю його більше за життя...»

Години зо дві ми говорили. Напоїла я її чаєм. Надворі зовсім смеркло. Вона підвелася та й каже: «Ви ж тільки нікому не розповідайте, будь ласка, це я лише вам відкрилася, бо більше нема мені кому розказати. І терпіти більше несила... Дайте мені якусь книжку хорошу, у вас їх багато. Почитаю трошки, то, може, засну. Його десь немає...» Дала їй, пам'ятаю, Лесю Українку, провела. У хвіртці вона обернулася: «Ви вже пробачте мене...» «Ну що ти, Марино, – кажу, – заходь до мене частіше». Отак вона й пішла. А вранці Олексій повернувся з гульок та й знайшов її в сараї... у зашморгу... У селі вирішили, що то від хвороби. Мовляв, дізналась про щось страшне від лікарів, то й позбавила себе життя, аби не мучитись.

Бабуся замовкає, замислено дивиться у вікно.

– Так ніхто нічого й не знає? – питаю захриплим голосом.

– Ні. Я нікому, крім Івана, не казала. Тобі оце першій. Місяців через три Олексій забрав до себе Василю. Він з нею й раніше водився. Не знаю, яка вже у них там любов, але видно, що підійшли одне одному. Он будинок який звели, машину купили. Із сином ото тільки лихо сталося, розбився на мотоциклі. Батько тоді відразу й побілів. Шкода хлопця, але, я думаю, – то Олексію спокута за те, що чисту невинну душу занапастив. Дай, Боже, кожному такої любові і такого серця.

Якийсь час ми мовчки перебираємо ягоди, потім бабуся додає:

– Та не такої долі...

У кімнату із саду вривається веселе цвірінкання. Поки ми розмовляли, за вікном розпогодилось, і у вишневому листі грайливо застрибали сонячні зайчики. А мені чомусь так захотілось до Валерика. Пригорнутися до його широких грудей, відчутти його теплі дужі руки.

День перемоги

*Жінкам, чию молодість обпалила
страшна війна, присвячується*

На свято Перемоги в Остапенків садили картоплю. Квапились. Весна видалась холодною, затяжною. До самого Великодня з похмурого сірого неба сіялась нудотна мжичка, а першого травня щедро вмиту землю зранку обсяяло високе лагідне сонце. За лічені дні дерева й кущі одяглися в молоді духмяні листочки, вбрались у весільні шати абрикоси й вишні. Голова йшла обертом від неповторного духу паруючої землі.

Василівна швидко снувала подвір'ям – то до льоху, то до літньої кухні. Хотілося приготувати на обід щось смачненьке. Та час від часу ноги самі несли через садок, що під поцілунками бджіл тремтів від жаги, до городу, звідки долинали веселі голоси. Склавши руки на грудях, стояла під розлогою яблунею й милувалася злагодженою роботою дітей та онуків.

Оксана, блискаючи повними литками, босоніж бігала по ріллі, підносила картоплю, накопувала лунки, щось безупинно цокотіла і незлобливо покрикувала на Віталіка, який плутався під ногами. «Коза та й годі», – втішалася Василівна онукою. Та враз під серцем заворушився їжачок тривоги: «Навіщо вона ото так бігає?..» Вранці, ледь

блакитний «Москвич» зупинився під ворітьми, Оксана першою підскочила до неї, чмокнула в щоку і довірливо прошепотіла:

– Бабусенько, а у Віталіка скоро буде братик або сестричка...

Жодній душі Василівна не призналась би, що любить оцю чорнооку «козу» набагато більше від усіх онуків. Дивлячись на неї, бачила себе молодою. Була такою ж меткою, веселою й співучою. Верховодила подругами. Не один юнак сумував за досягними ожинами Шуриних очей...

«І що б з мене було, коли б не війна?» – зітхнула Василівна. Настояла таки на своєму і вступила до медичного. Хоч батьки й не пускали – п'ятеро дітей у сім'ї, менші тільки на ноги спі'ялися.

– Куди ти поїдеш? – опутивши очі, питав батько. – Їсти нічого, а ти – вчитись... Іди краще в продавці.

– Ні! Буду лікарем! – вперлася Шура. Єх, якби ж не війна...

Гіркий ображений плач увірвався в спогади. Оксана хутко кинула лопату, підбігла до Віталіка, підкинула вгору, дзвінко зацілувала в щічки, в шийку, і малий зайшовся щасливим сміхом. Отака вона завжди. Як вихор. І все у неї доладу.

«А може, я так люблю її тому, що мало не втратили крихіткою?» То були три жахливі доби у їхній родині. Донька все у житті робила розраховано і зважено. Олесю було три, Павлику рік, коли вона знову завагітніла.

– Оптимальна різниця у віці, – доводила матері. – Та й Боря уже немолодий...

Третя дитина мало не коштувала Марії життя, а щоб урятувати дівчинку, довелося серед ночі мчати до обласної лікарні. Над Оксанкою тремтіли, немов над

кришталевою квіткою. А вона змалку росла бешкетницею. Нарівні з братами гайсала велосипедом околицями містечка, до темряви гупала на майдані м'ячем. Наче й не Марїїна. Повненька, але жвава й приваблива, з пухнастим каштановим волоссям, з темним пушком над верхньою губою, років з тринадцяти задівувала... Бігала по дискотеках і побаченнях, доводячи матір до серцевих нападів. Та школу закінчила добре і відразу ж подалася до Києва. Ще в другому класі заявила:

– Буду лікарем. Як бабуся, як тато!

Марїйка теж з першого класу мріяла про вчителювання – як батько. Василівна перевела погляд на чоловіка. Васильович, їх у селі так і кликали – Васильовичі, згорбившись сидів на траві і однією рукою різав картоплю. Марїйка – викапаній батько і зовнішністю, і характером. Така ж жадібна до роботи і така ж замкнута. «Потайна», – казали дівчата. В Ольхівці, куди батька перевели директором школи, так і не знайшла собі подруги. Шкільну науку долала великим трудом. Не один раз, було, прокинеться Василівна, погляне на годинника – перша ночі, а воно сидить за столом, зібравши докупи ріденькі білясті брівки, худеньке, бліде і таке самотнє... Зате медаль на випускному вечорі батькові не соромно було вручати. Після інституту влаштувалась у районному містечку. На вихідні приїжджала додому. Брала сапку і йшла на город, прала або прибирала в хаті. «Мабуть, у дівках залишиться...» – бідкались між собою Васильовичі. Та однієї суботи донька, прийшовши з автобуса, поставила на стілець сумку і спокійно, ніби йшлося про щось незначне, сповістила:

– Мамо, тату. Сьогодні ми з Борисом Павловичем подали заяву. За місяць розпишемось.

Як вона зуміла обкрутити затятого холостяка,

головного лікаря районної лікарні Заброду так і залишилось для всіх таємницею. Райцентрівські кумасі лише руками сплеснули – те, що роками не вдавалось місцевим красуням і чепурухам, за лічені місяці утяло цибате худюче сільське дівча з незмінною черепашкою на голові.

«Молодця вона в мене, доладна жінка», – хлюпнуло теплomu груди Василівні. Марія неквапом закидала в лунки картоплю. Тепер, коли їй було під п'ятдесят, розкрилась уся її неяскрава врода – у плавних і спокійних рухах, у чистому м'якому овалі лица, в глибоких задумливих очах. «Яка ж вона тендітна, а скільки тримається на її плечах, – підповзла до материного серця кусюча гадюка провину. – Хіба ж я так побивалась за нею, як вона за своїми... Вона ж і виросла якось непомітно. Може, тому й замкнута така. Наш із батьком гріх...»

Пригадалось, як років із п'ятнадцять тому над Маріїною сім'єю, якою вона дорожила понад усе, нависли чорні хмари. Борис Павлович, саме коли дружину обсіли діти, неабияк захопився молодою медсестричкою. Марія тоді не влаштовувала ні сцен, ні істерик, та на її довгастому обличчі залишились, здавалося, одні великі блакитні очі. Матері теж не скаржилась. Василівна дізналася від тих же «доброзичливих» кумась. Потерпала, але втручатись остерігалась – донька цього не любила. Як уже там було, та невдовзі зухвала медсестричка назавжди зникла в невідомому напрямку...

Оксана зовсім інша. Щира й відверта, ні від батьків, ні від діда з бабою ні з чим не крилася. Від Марії частенько перепадало, а ось вона намагалась розуміти онуку, її запальну бурхливу вдачу. Одного разу та примчала з Києва на вихідний – тоді ще на другому курсі навчалась – розчервоніла з блискучими очима. Покрутилася навколо

бабці, а потім притиснулась щокою до плеча:

– Бабусенько... Я так люблю Славка! Ми одружимося скоро... – І не втаїла, щаслива, що віддала коханому свою дівочість.

Василівна тоді лише зітхнула потай. Вони одружилися на третьому курсі, на п'ятому народили Віталіка. Славко – повна Оксанина протилежність. Спокійний, навіть вайлуватий, та до роботи беручий. Он як вимахує лопатою. І хірург, кажуть, непоганий, дарма, що вчора із студентської лави. Як він ладнає з такою огненною? А кохаються ж – очей один з одного не зводять. У його голубих світиться глибока ніжність, а з її блискучих тернин раз по раз вистрибують грайливі бісики.

Ох, ті бісики... Якось зимою Василівна накупила Віталіку ласощів та й подалася до молодят. Ще з двору почула у хаті крик. Відчинила двері і завмерла... Славко, червоний і розлючений, стояв посеред кімнати. Оксана, закривши долонями обличчя, здригалась від ридань. Ухопивши маму за поділ спідниці, захлинався слізьми Віталік...

– Дурень ти! Дурень! – проридала Оксана. – З ким мені любов крутити, коли мої пацієнти самі лише жінки? Нікого у мене, крім тебе, не було й не буде!

І Марія така – лише один Борис. «А хіба я не така?» – десь на самісінькому денці серця заворушився за давненький біль. Ні, уже не біль, а щемкий спогад про нього. Може, й онука їй найдорожча тому, що самим своїм нелегким народженням збавила її від того болю, зняла з душі тягар неіснуючої вини, повернула їм з Васильовичем щирість у взаєминах.

... Це сталося весною сорок другого. Вона тоді вже сповна скуштувала палаючої землі і чорного неба, важких безпомічних тіл і бурі липкої крові. Як сьогодні

стоїть перед очима тихий теплий вечір, зелений вибалок і веснякуватий лейтенант із сумними сірими очима, вчорашній курсант, чується його шепіт:

– Шуро... Шуро... А ти пробувала?..

– Що пробувала?

– Ну... Чоловіка пробувала?

– Ні...

– І я ні... То давай спробуємо... Завтра бій...

Наступного дня його на шматочки розірвало снарядом. А за кілька тижнів вона зрозуміла, що вагітна. Доки думала, як вчинити, все вирішилося само. Вдень з дівчатами допомагала санітарам грузити поранених, а ввечері відкрилася страшна кровотеча...

Ще на фронті мріяла продовжити навчання, та, повернувшись додому влітку сорок п'ятого, зрозуміла – не вчитися їй більше. Батько – безногий каліка, мати надірвала серце роботою, брати й сестри – підлітки. Так і залишилась фельдшером.

Восени демобілізувався й Павло Остапенко. Високий, ставний, з капітанськими погонами на кітелі. Лише замість лівої руки звисав порожній рукав. Кількома роками старший, він ще до війни встиг закінчити педагогічний. Яюсь зустрілися на вулиці, розговорились, згадали пережите. А після Покрови він посватався та й перевіз її з немудрящими пожитками до своєї хати. З рік не вагітніла, а коли, нарешті, очікувана радість завітала до оселі, стався викидень. Через рік повторилося те ж саме, потім знову... В один з тих сумних вечорів і розповіла вона чоловікові про сіроокого лейтенанта. Він ніби ніяк і не зреагував, та коли на день Перемоги запропонувала пом'янути полеглих, поблід обличчям і гупнув кулаком об стіл:

– І твого отого?! Скільки їх у тебе там було?! Тому й дитя родити не можеш! – і додав гидке слово.

У неї потемніло в очах, горло зсудомив колючий клубок, але перетерпіла, перемовчала. Він теж більше не нагадував. Та з того часу оселився поміж ними холодок відчуженості. Зникли гарячі жаринки з її очей...

У сорок дев'ятому народилась кволенька семимісячна Марійка. Ніколи дев'ятого травня не накривала вона більше святкого столу. Коли перебралися до Ольхівки, завжди намагалася поїхати цього дня у містечко до рідні. Може, так би й доживали, якби не Оксанка.

У кінці третьої доби Маріїних пологів стало зрозуміло, що доньці й онуці уже нічого не загрожує. Вечірнім автобусом повернулися в село. Зайшли до темної хати. Вона змучено присіла на стілець, а чоловік усе ходив по кімнаті. Тоді підійшов, опустився на коліна, поклав сивіючу голову на її руки й глухо промовив:

– Прости мені, Шуро... Прости за те... давнє... Ви, жінки, святі... Вам треба ноги цілувати... На колінах стояти... – і заплакав важко й полегшено, збавляючись від довгої душевної муки. Вона ж пестила його поріділого чуба і дивилась перед собою невидючими очима...

... На яблуню з переможним цвіріньканням сіла зграйка горобчиків. Василівна здригнулась, підвела очі – сонечко вже ген-ген підбилося. Посміхнулась і рушила до чоловіка, над яким «товкла ступу» рання мошкара.

– Досить уже, Васильовичу, – лагідно доторкнулася до плеча. – Боря доріже, – кивнула на розповнілого зятя, що відхекувався й витирав хустинкою змокрілу лисину. – Ходімо. Накриємо на стіл та й будемо кликати дітей до обіду. Свято ж...

Баба Настя

Сумна процесія, що рухалася назустріч, зупинилась на перехресті.

– Мамо... Мамо... Мамочко... – захлинався в риданні розпачливий жіночий крик. Припавши до сухенької бабусі, яка, впокоєно склавши на грудях прозорі воскові руки, через склеплені повіки споглядала блакитну вересневу вічність, билась повновида білявка.

Господи... Та це ж баба Настя, там... у труні. Я ж лише кілька тому віталася з нею...

– На третій день... На третій день знайшла сусідка на підлозі у веранді. Двері встигла відчинити, а на поміч уже нікого й не позвала... – різонули слова літньої жінки з натовпу.

Я майже й не знала покійну. Знала лише, що звать Настею, що живе самотою, а віталась завжди, бо ж бачилися щодня. Йду, було, увечері додому, а вона уже сидить біля хвіртки на маленькому ослінчику, похитується з боку на бік, спираючись на палицю. Немов на чатах... На моє чемне й швидке «Здрастуйте» відповідала протяжно й співуче «Дра-а-стуй, дитятко...» Інколи не витримаю, озирнусь – і чомусь аж незручно стає. Дивиться баба вслід довгим пильним поглядом, наче хоче щось сказати чи спитати.

А то якось повертаюся з роботи, замислилась і, майже механічно проказавши звичне «Здрастуйте», вже й поминула маленьку згорблену постать, коли почувла тихе:

– Дитятко, зачекай.

Я здивовано оглянулась:

– Що вам, бабусю?

– Ти б мені не принесла відерце води? Не порахуй за труд... Я тобі букет гарний нарву, – сиві вицвілі очі

дивилися ніяково й прохально.

– Та звичано ж...

Хутко вхопила відра й метнулась до колодязя. Коли заносила воду до двору, вслід пришкандибала й старенька.

– Хай тобі Бог здоров'я дає, дитятко. Квіточки у мене... То кожного дня сусідка Тамара воду носить, а сьогодні поїхала в Сосницю до дочки. Яна на бухгалтера там навчається. Сама я не подужаю, а квіточки ж пити хочуть.

Я присіла коло бабусі на лавочку, поруч із барвистою клумбою.

– А що – у вас рідних немає нікого? – поцікавилась.

– Чому ж немає? Є... – зітхнула баба Настя і додала після паузи. – Дочка є і онук.

– Мабуть, десь далеко живуть?

– Де там далеко... На сусідній вулиці он Галина живе. Якби ж то далеко... – її голос зірвався.

– Не потрібна я їм, – продовжила через хвилину, – Хата моя потрібна, гроші потрібні, пенсія моя мізерна... То тижнями нікого нема, а як пенсію принесуть, тут уже й Сашко через годину вгодиться. Мабуть, у поштарки довідується... І як почне розповідати, скільки у них боргу та як голодні сидять, та, що маленькому Дениску курточка потрібна... Тут уже я не витримаю, залишу собі щось на кусень хліба... Він забере гроші – та й до наступного разу. Скільки просила: «Порубай, Сашуньо, дрівця...» Так – де там, гниють он посеред двору. Дякувати добрим людям – завезли, поскладали, – баба Настя схилила голову до сухеньких жиливих рук, що спирались на палицю. Її губи нестримно сіпались...

– А Галина теж не допомагає? – обережно запитала я.

– Ні, дитятко, не допомагає. Та ще й Сашка намовляє, щоб не ходив до мене. «Баба, – каже, – тобі добра не бажає...» А я ж його з молододою дружиною, як рідних дітей,

прийняла, хотіла все, що маю, їм залишити. Бо в Галини новий чоловік, третій уже. Син із сім'єю там не потрібен. Я спочатку годила молодим – і посуд їм помию, і в кімнаті приберу. А вони, як тільки вечір настане, включають музику оту страшну, що виє, мов скажений собака, – і до півночі. «Дітки, – прошу, – тихіше. У мене ж тиск, серце...» Вони ніби й слухали, а потім почалося: і не те зробила, і не туди поклала, і дурна ти, бабо, – баба Настя піднесла ріжок хустинки до очей. – Терпіла я терпіла, думаю, нехай, вони ж молоді, а потім безсоння почалося, голову розривати стало... То я й сказала їм: «Ідіть собі, куди знаєте». Галина мене за це мало не вбила: «Ти, – кричить, – моїй дитині ворог! Ти не мати мені!..» Якби оце Ілля з могили устав та побачив... З тих пір дочка і у двір не заходить. Коли б не сусіди...

Я мовчки слухала сповідь старенької. Що я могла їй сказати? Гудити дочку й онука?

У надвечір'ї щедро розлились духмяні пахощі матіюли. У садку затьохкав соловей. Збираючись до сну, сумними очима вікон зорила на світ чепурна бабина хата. Я почала прощатися, встала і баба Настя.

– Піду, посиджу ще трошки. Може, хто йтиме...

З пишним букетом червоних півоній вийшла я за хвіртку. Відійшовши вже далеченько, озирнулась. Стоїть баба Настя посеред вулиці, спершись на палицю, і дивиться мені вслід...

...Сумна процесія рушає. На білій подушці плачуть за господинею кривавими слізьми жоржини, йдучи з нею в останню дорогу. Проводжають стареньку подруги, сусіди.

Галина вже не кричить, лише схлипує. Її губи щось шепочуть. Очі, затуманені пеленою сліз, відсторонені й далекі. Куди вони дивляться? Може, собі в душу?.. З обох боків її підтримують попід руки високий молодий чоловік

і тендітна жіночка. В скорботному єднанні похилені голови... Людські погляди, перешіптування...

Я йду далі, відновлюючи в пам'яті ту весняну зустріч. І бачу перед собою барвисту клумбу, чепурну хатину і бабу Настю, схилену на палицю, немов вічний знак питання...

Надія

– У Києві сімнадцята година, – сповістив мелодійний голос дикторки.

«Нарешті...» – Надія відвела очі від вікна, за яким снували перехожі. На столі безладною купою лежали папери. Хотіла якось їх поскладати, але махнула рукою: «Нехай завтра ...»

Перекинула через плече ремінець сумочки, замкнула кабінет і вийшла на вулицю. Підсвідомо їй щось муляло. «Забула з дівчатами попрощатись», – згадала, вже далеченько відійшовши від управління.

Повернула до центру. Сюди після робочого дня поспішали люди. Обминали, штовхали, та Надію це не зачіпало. З відсутнім поглядом повільно ступала тротуаром.

Був один із тих днів, на які вона тижнями змучено чекала. Сумна мелодія, що заповнювала все єство пронизливою тугою, досягала свого апогею, здавалося, ще один рух смичка – і до краю натягнута струна обірветься назавжди. Тоді в її зболеному організмі щось спрацьовувало. Тремтяча струна перетворювалась у безголосу зіжмакану нитку, і вона прокидалася, наче після важкого сну, охоплена тупою байдужістю.

Зайшла до гастроному, купила хлібину та пакетик чаю. Коли клала покупки в торбинку, здивувалась: «Навіщо я взяла чай, адже вдома його досить?» Почувалась затишно

в цій людській метушні. Вдаючи із себе заклопотану господиню, постояла перед рибним відділом. Похашцем проминула вітрину з барвистими коробками цукерок...

З парку линув трунок бузку. Сьогодні улюблені квіти не змушували болісно стискатись серце. Їх неповторний дух ніс якусь заспокійливу свіжість – немов страшна кістлява рука на часинку ослабила свої обійми і дихати стало вільніше й легше.

«Піду, трошки походжу парком», – вирішила. Перейшла дорогу і попрямувала попід огорожею. Раптом – ще й не зрозуміла що й до чого – всю її ніби струмом пронизало. Серце нестримно й оглушливо закалатало в грудях, швидкі мурахи побігли по всьому тілу, задрожали ноги... Назустріч ішов Василь... Як він схуд з минулої весни... Бачила перед собою його широко відкриті очі. Карі, з позолотою... Хапнула ротом повітря... Він пройшов зовсім близько, з розгубленим обличчям, не привітався...

«Васильку! Василечку!» – розпачливо рвонулось у ній і завмерло німим криком. Знетямлено переставляла дерев'яні ноги, стугоніло в скронях. Раптом завищали гальма, і все закрила жовта завіса...

... Надю! Надійко! Рідна моя... Ну отямся ж, – просив чийсь далекий голос.

Першим, що побачила, прийшовши до тями, було заплакане Оленине обличчя. «Чого вона? Що трапилось?» І враз тисячі ножів проштрикнули наскрізь тіло.

– Олесю! Олесечко... – зайшлася несамовитим криком.

Мало що пам'ятала з тих днів. Їй щось кололи, щось казали, вона кудись ішла, щось робила... Коли закрили маленьку домовину і почали опускати у ямку, відчула полегкість – ну ось, нарешті все скінчиться, вона візьме Олесю на руки й понесе від цього натовпу, від цих людей, які чомусь зібралися тут і не дають підійти до донечки...

Потім знову був провал – ніби весь світ існував окремо від неї, а вона окремо від нього. Олена не залишала саму й на хвилину. Давала якісь пігулки, примушувала їсти. Згодом Надія зрозуміла – подруга врятувала її.

За кілька тижнів провела Олену на електричку. Попрощались, поцілувались.

– Ти ж приїзди до мене на вихідні ов'язково. Чуєш, Надійко, щоб обов'язково... – наказувала Олена, стоячи у тамбурі.

Затих стукіт коліс. Надія сіла на вичовгану вокзальну лавку, обвела змученим поглядом безбарвний світ і перед нею чітко, як на екрані, постала жорстока дійсність – жити їй немає для чого. Майже бігцем кинулась на кладовище. Впала на коліна. Притулилась щокою до маленького горбика: «Нічого донечко!.. Маленька моя... Тобі вже недовго бути самій... Мама сьогодні прийде до тебе...»

Вдома гарячково заходилась прибирати. Натрапила на Олесину сукенку й завмерла посеред кімнати, вдихаючи доньчин запах. У цей час увійшла мати. Покосувала на Надію, зітхнула осудливо:

– Чого скімлиш? Треба було дивитись за дитиною, щоб не бігала без догляду вулицею.

«Я вбивця... Я вбила свою дитину...» – виповзло з підсвідомості, вдарило обухом по голові, по плечах, прибило до землі. Впала на канапу і невтішно заголосила.

Андрій прийшов додому напідпитку. Надія заціпеніло сиділа в кріслі. Ніби в сірому тумані, у голові безладно снували думки: «Не вберегла... Я не мати... Я не потрібна їй...» Чоловік, п'яно посміхачись, поліз із любощами. Дика відраза струснула всю її: «Як він може!» Поглянула в масні очі: «Чужий, огидний! Як з ним жила ці роки? Чому пішла за нього? Жодного разу не підійшов, не приголубив, не поплакав разом...»

Надворі ледь засіріло, коли постукала до матері:

– Мамо, можна я перейду до тебе?

– І чого б то? – гмикнула мати. – Хата, машина, чоловік золотий, гроші он які заробляє... Поплакала та й годі. Олесю не повернеш. Тобі родити треба, а ти дурниці верзеш.

Зсудомило горло, щось обірвалося всередині. Ранками приходила на роботу і безтямно втуплювалась у папери або клала голову на руки і ковтала солоні сльози. Через якийсь час їй натякнули, що головний бухгалтер – не лише посада. Поступово примусила себе рухатись, говорити, рахувати, але все те відбувалося мов би й не з нею.

А ночами кликала Олеся: «Мамо! Де я? Знайди мене...» Теплі долоньки закривали очі, шовкові щічки притискалися до обличчя... Надія схоплювалась на постелі... «Вона ж там сама... Їй же холодно...» І з глухими риданнями падала на подушку.

Андрій спав у іншій кімнаті.

Не втішали її ні поле, ні ліс, ні луг, де любили з Олесєю збирати квіти, ягоди, гриби. Всюди було порожньо, як у великій холодній залі, і вона не розуміла – для чого ці квіти, ці дерева, навіщо хилиться під вітром ця ядуча трава?

Пекучого болю завдавали діти, їхні усміхнені личка, їхній веселий щебет.

Взимку стало ще гірше. Здавалось, білий саван укрив не лише землю, а й усю її. Так, що й не дихнути, не поворухнутись. Вона схудла, у колись спокійній вдачі з'явилась дратівливість.

Навесні зіпсувалась автівка. Якось по обіді Андрій прийшов із незнайомим чоловіком.

– Зготуй вечерю, – кинув, заглянувши до кухні.

Чоловіки довго поралися у гаражі, а коли зовсім

стемніло, помили руки й сіли до столу. Надія поставила тарілки, чарки. Хотіла вже йти, але зупинив голос незнайомця:

– Сідайте й ви, господине. Без вас ми не будемо вечеряти.

Виявляється, Василь жив на сусідній вулиці, у приймах у Тетяни Бистрякової. Та кілька років тому овдовіла, залишившись з двома маленькими дівчатками.

– Яка смачна картопля. Як ви її готуєте, Надійко? – посміхнувся він золотими іскорками карих очей.

У гудях у Надії розлилось затишне тепло. До неї так приязно озивалися, так лагідно дивились...

Коли Василь пішов, відчула в усьому тілі дивну силу. Хутко помила посуд, витерла підлогу. Йдучи до спальні, затрималась у вітальні біля дзеркала. Хотілось сміятись і плач підступав...

Через кілька днів Василь зайшов знову. Потім йому знадобилися деталі до мотоцикла...

Надія ловила себе на тому, що постійно поглядає на хвіртку. Загавкає Барбос, а в неї серце так і затріпоче...

«Боже мій! Які ж розкішні бужки цієї весни!» – впивалася хмільним трунком. «Донечко! Що я роблю?» – скроплювала слізьми провини Олесину могилку.

Про кохання не мовили й слова, та воно світилось у їхніх очах, бриніло в голосі, обпалювало при випадкових дотиках.

Того вечора Андрія не було довго. Забряжчав ланцюгом Барбос. Надія – до дверей, а на порозі Василь... Зупинилась на мить і зі стогоном упала в його дужі руки.

– Надієчко! Люба моя! – пестив її пишне біляве волосся. – Ми повинні бути разом...

«Так! Тільки так!» – билось у відповідь її серце.

Наступного ранку, причепурившись, сповнена світлою

й щемною надією, вирішила йти на роботу його вулицею. «Тетяна? Що ж, вона гарна жінка, але Василь кохає мене! Чи ж не вистраждала я своє щастя?..»

Хоч і втішала себе так, але завмирало серце і коліна тремтіли, коли підходила до його хати. Крізь ріденький штахетник виднілося подвір'я.

– Тату! Зав'яжи мені бантик, – дзвіночком задзеленчав тоненький голосок. Василь схилився над чорнявою голівкою.

– Дякую, татку! – мала підскочила, чмокнула його в щоку й побігла в сад.

Як вона тоді дійшла до управління?! «Доню моя!.. Боже!.. Прости мене...» – у відчаї волато все її єство.

Відчувала, що пояснити йому відмову не стане снаги. Написала якусь недорікувату записку про помилку, про кохання до чоловіка. Просила пробачити, бажала щастя...

... «Куди ти лізеш, розтелепо?! Життя набридло?» – немолодий водій вистрибнув із кабіни й остовпів – за півкроку від колеса стояла тендітна жінка з хвилию пишного білявого волосся. Її величезні блакитні очі дивились кудись далеко-далеко, а з них рясно котилися прозорі горошини й одна за одною зникали у вирізі бузкової сукні.

У спеку

Мойй мамі присвячується

Небо дивилося на землю вицвілими очима спеки. Білою плямою зависло в zenіті сонце. Поле під селом дзвеніло порожнечею.

Той дзвін глухим стогоном відлунював у вухах білої тельбатої кози Маньки, припнутої коротеньким мотузком

на узбіччі дороги до всохлої груші-дички. Нахиливши голову, коза дрібно ворушила ніздрями, пересмикувала губами й невдоволено чмихала: випалена доценту трава відгонила полином і пилом, дихала сухим жаром, з поближньої грядки задушливо віяло отрутою, допікала спрага.

Враз у гарячу тягучу тишу увірвався якийсь звук. Десь далеко зачиргикало, заскреготіло, наближаючись. Манька повела довкруг очманілим поглядом: від соснового лісу, що синів віддаля, щось колихалось у мареві пилюки прямо до неї. Скоро вона розпізнала людину і забідкалась, заголосила...

Стара Одарка Кресанка, зігнувшись мало не вдвоє, спиралась на маленьку сучкувату палицю і важко тягла за собою саморобного возика з дровами. Його маленькі, ніби іграшкові, коліщатка рухались, немов кожне само по собі, з чудернацькими вихилясами у різні боки і пронизливо вищали. Обличчя баби Одарки заливав піт, стара посіріла хустина зїхала на носа, та Кресанка того не помічала. Вона мріяла... Беззубий рот ошкірився в щасливій дитячій посмішці, бо її мрія була солодкою й близькою.

І простою, як сонце над головою. Ще звечора зав'язала в хусточку п'ятірку. Вчора не встигла до лавки. Зранку чекала поштарку, а по обіді поїхала у ліс за дровами, бо ж – золоті деньочки. Прогавиш – зубами цокотітимеш узимку. Нічого, сьогодні вона раненько вибралась до лісу. Ось приїде додому, трохи відпочине і піде до сільмагу. А вже тоді вони з Борисиком порозкошують...

Мрію нагло перевав козячий плач. Баба зсунула хустку на потилицю і влякла на місці.

– Ой! Ти ж, моя біднесенька, – зачастила, хитаючи головою, – кізонько моя нещасна... У тебе ж, мабуть, і голівонька болить... За що ж тебе так мучать?.. Ні водички,

ні затінку... Катюги!

Ці слова стосувалися всіх людей. Кресанка не любила їх і боялася. Ще відтоді, як опецькуватий карячкуватий здоровило в чорній шкірянці, вхопивши товстими пальцями за шию, трусив її голову, все її худеньке дівоче тіло і люто сичав, бризкаючи слинею: «Де золото?! Де золото?! Признавайся, куркульське сім'я!..» З тих пір її ліве око сіпалося й сльозилось навіть уві сні. За що ж їй було любити людей? Може, за те, що батька й матір, трьох братів і двох сестричок випхали в чому стояли з хати, покидали на підводи і повезли невідь-куди назавжди... Вона тоді три дні переховувалась у плавнях, застудила суглоби, й ще змолоду її почало гнути до землі.

Чи ж могла Одарка простити людям те, що вона – хазяйська дочка – півжиття поневірялась у наймах, що звікувала дівкою, що жодна жива душа не назвала її Даринкою або Дарочкою, не сказала доброго слова, не приголубила? Що, як заведена, від рання до ночі знала одну лише працю, без вихідних і свят, в якій, самотньо скімлячи, зашкарубло її серце й обкипіло ненавистю до всього світу...

І цуралась вона людей, і обходила їх стороною. А якщо не вдавалось, при зустрічах голови не піднімала і ні з ким не віталася. Не любила й дітей. Проводила підозрілим поглядом: виростуть такими ж бандитами й злодюгами, як і батьки... Пронизливою хворобливою любов'ю-жалістю любила лише тварин. У цю любов перелилася вся її спотворена жіночність...

Коли померла стара єврейка, у якої Одарка служила в місті, діти покійної нараяли їй доглядати в сусідньому селі бездітного діда-вдівця. Дід усе обіцяв відписати хату, та так і пішов на той світ. І залишилась вона доживати нічиєю в нічій хаті. Те доживання якимось затягнулося, і

баба вже років із п'ять не могла полічити: чи то дев'яносто їй минуло цього літа, чи дев'яносто п'ять...

– І де ж їхня совість? Звірюки!..

Поойкавши так над задурманеною козою, Кресанка взялася за мотузок і, часто хекаючи, подріботіла до села.

У вузенкій, крайній від поля вуличці зупинилася біля приземкуватої хати, над якою важко скрипів раменами старезний напівусохлий ясен. Відчинила блаженку хвіртку, затигла возика й покинула його посеред великого, порослого споришем подвір'я. Не присівши й на хвилинку, хутко подалася в хату і скоро вийшла з кошиком у руці.

Біля хвіртки її наздогнав великий рудий кіт. Замуркотів, вигинаючи спину, потерся об ноги.

– Зачекай, зачекай, Борисику, – неприхована ніжність забриніла в бабиному голосі, – я зараз, я швидко...

Вийшла з двору і завернула до польової дороги: вона лише напоїть кізоньку і зараз же повернеться. І відразу ж піде до лавки. І тоді вони з Борисиком порозкошують...

Цілий місяць баба Одарка й Борисик сиділи на картоплі з олією, бо треба ж і город орати, і жуків труїти, і хата он протікає. А ще ж і помирати колись доведеться... У неї уже все наготовлено – не нарікатимуть.

Та вже раз на місяць, коли приносили пенсію, Кресанка йшла до магазину і купляла собі кілограм товстих солодких пряників, а Борисику – баночку кільки в томаті. І тоді вони розкошували. Баба, втішено милуючись щасливим котом, пила запашний, настояний на травах, чай з пряниками і розповідала йому, які страви готувала колись її мати: у борщі було стільки м'яса, що ложка стояла... Кіт слухав, облизувався і віддано дивився їй в очі. Частенько й він запрошував її порозкошувати: приносив і клав до ніг мишу або крота.

Дорога до кози здалася бабі Одарці зовсім недовгою.

Наче тут тобі вийшла з двору, а вже й грушка-дичка поруч. Вона й не стомилася, і ноги не болять, і все тіло таке легке-легке.

Коза лежала, скрутившись бубликом, збайдужіла до всього. Кресанка витягла з кошика і поставила коло її морди бокатий горщик. Манька підвела голову, сперлася на коліна, радо мекнула й припала до води.

– Пий, пий, кізонько, – примовляла баба. – Пий, голубонько... А я піду додому, до Борисика.

Вона ще встигне сьогодні до сільмагу, сонце високо. Бабі раптом здалося, що воно якимось дивно моргнуло і зробилося великим-великим. І простягло до неї дві довгі сліпучі руки, і лагідно обняло за плечі. Їй стало солодко-солодко, захотілося спати, і вона тихенько опустила на теплу дорогу.

Сонце хилилося до обр'ю. Дзвінку польову порожнечу розтинав невтішний плач кози, яка невпинно гайсала навколо дички, давно перекинувши горщик із водою.

А посеред дороги, випроставшись на весь зріст, зі щасливою посмішкою на вустах, солодко спала стара Одарка Кресанка. Її віцвілі очі – ліве око не сіпалось, як завжди, – дивились у вицвіле спекотне небо...

Лизаветка

Дід Юхим, ретельно придивляючись у передсвітанкових сутінках, настроїв на гачок черв'яка й за доброю рибальською звичкою поплював на нього.

– Бунь-нь-нь... – наживка, звиваючись в усі боки, стрімко полинула в темно-зелену глибіню озера. Не встигли розійтися по воді пружні кола, як дідова голова кілька разів кивнула, ніби згоджуючись із невидимим співбесідником, торкнулася сивою бородою пласких

грудей і завмерла в солодкій дрімоті...

– Дзінь-дзінь-дзінь-дзінь...

Баскі Чмирові коні мчать їх з Лизаветкою із церкви до тестевого обійстя. Біля парканів стоять люди, виграє гармошка, вибиває бубон. Усі дивуються: як це Чмир віддав свою одиначку хоч і не за бідняка, та все ж і не за рівню йому – багатію на всю округу. Лизаветка сидить поруч у бричці, сміється-заливається: тато уволів її прохання – дозволив поєднатися з коханим парубком. Юхим поглядає на дружину – маленька, дрібненька вона, мов дитя, а гарна – аж дух перехоплює. Чорні кучерики вибилися з-під червоної стрічки, жаринами горять очі, калиново всміхаються уста...

– Дон-н, дон-н, дон-н...

Важкий дзвін гадом повзе над землею, гуде в голові, свердлом викручує мізки. Лизаветка, охопивши висохлими руками посивілу за ніч голову, несамовито голосить, припадаючи до двох невеликих тіл, що довгастими тінями німують на лаві. Їхні сини, синочки... У Юхима паморочиться в голові, скіпкою вганяється в груди образа на тестя: багатир, а й глечика молока онукам не вніс... За тим, ніби з туману, впливає згадка: тестя ж на Соловки загнали...

– Ха-ха-ха-ха-ха...

Котиться-розливається навкруги радісний сміх. Іванко з Олесем, обціловані літнім сонячним промінням, взявшись за руки, біжать з пагорба, а внизу коло хати назустріч їм розкинула обійми Лизаветка. Молода, щаслива...

– Дзілінь-дзілінь-дзілінь...

Дідова голова сіпається, якусь мить він ошаліло дивиться поперед себе. Уже розвиднялося, над лісом запалилось ясно-рожеве сяйво, поближні куці верболозу

ляцать пташиним різноголоссям. На сріблястому дзеркалі озера вистрибує поплавець, на кінчику вудлища калатає маленький дзвоник. Терпка вранішня вода змиває радість з Юхимового обличчя, гіркотою кривить уста.

Він неквапом витягує чималого карася, кидає його до торбини, перевертається на бік, довго, спираючись на костур, соває ногою по землі. Нарешті встає, підбитим птахом підстрибуючи на дерев'янці, прямує до села. Дванадцятий рік скаче він так, відтоді, як у сорок п'ятому на Ельбі влучив у їхню батарею снаряд.

Дорогою додому дід міркує про сніданок: зараз сальця підсмажить, карасиків кине на сковорідку... Рука звично мацнула груди – там, де виїмка... Ключа не було...

– Ах, ти ж... Дідько... – скреготнув зубами.

Лихий увірвався до благої хатини. Їдкий самогонний дух вдарив у ніздри. На голій лавці біля вікна, відкривши щербатого рота, похропувала Лизаветка. На дощатому столі лежав ключ від комірчини, стояла порожня пляшка. Тремтячою рукою вхопив ключа, хоча знав, що до комірчини йти марно – сало вже помандрувало до самогонниці.

– Юхимцю, любесенький мій... За що ти мене б'єш?.. – лепетала Лизаветка, маленькою зсушеною бадилинкою хилиталася в чоловікових руках. – Ах-х... – зітхнула хрипко та й затихла.

Назавтра на Юхимовому подвір'ї було людно. Лизаветка втонула в глибокій домовині й невидюще дивилася у сіре небо гостроносим посинілим обличчям, ніби питалася: чи скоро вже її зустрічатимуть сини?

– Час виносити, – загомоніли люди. – Де ж це Юхим?

– Господи!.. – верескнула із-за хати сусідка. – Йдїть-но сюди... Дід Юхим на яблуні повісився...

Останній день Петра

Як давить на груди, на плечі, на скроні ця неймовірна тиша... Властиво, тут її не повинно бути такої – густої, наче багно, важкої, як каменяка. Вона невинно видзвонює у вухах, гострим списом шкрябає серце, гарячою смолою пропікає жили, аж кінчики пальців терпнуть. А може, це потойбічна тиша? Ні... На жаль, ще ні.

Холодна чужа істота колючим їжаком борсається під грудьми, голками впинається в горло і душить, душить... Очима прохаю помочі в маленької лампочки, що блідою плямкою сумує під стелею. Але їй байдуже до всього. Вона така ж самотня, як і я, і там, під стелею, запилена й заготована, також приречено чекає кінця.

Я знаю, у кого маю попросити помочі. Моя люба рятівниця тут, під подушкою. Її знайшов у понеділок на прогулянці. Тихенько лежала в куточку тюремного двору, невідь як потрапивши сюди. То, певно, сам Бог її мені послав. Кажуть, він іде назустріч бажанню смертних, коли те бажання всюдисуще й непереборне. Коли я підняв її крадькома, обтер і заховав у надійне місце – блискучу й гостру, як лезо, на зламі, – тихий спокій лагідною хвилею огорнув душу. Отже, це буде безболісно. Моя ніжна рятівниця розітне мою плоть, з неї повільним струменем витече життя і, нарешті, настане спокій, нарешті я вирвуся з цієї задушливої клітки...

Тиша маятником хитнулась наді мною кілька разів і стала невагомою. Колюча істота під грудьми теж причаїлась, та я всім еством відчуваю її – тугу й безжальну, готову будь-якої миті розітнути мої нутроші...

З невагомості виринає сіре обличчя і невиразним обрисом схиляється над моєю головою. Безбарвні губи щось шепочуть. Бабуся... Гарячково намагаюсь зазирнути

їй в очі, та вони теж безбарвні і швидко відпливають кудись убік разом із обличчям. Приходила попрощатись? Бо ж на тому світі не побачимось... Чи привітати з днем народження? Це вона назвала мене Петром. Якраз народився на цього святого, рано-вранці, казала. Чув: той, хто помирає увечері, дожив свого віку. Виходить, такий мені вік судився – двадцять один рік...

Тиша знову м'яко гойдається в ногах і приносить із собою лоскітливі пахощі луку. Незабудки, ромашки, дзвоники, смілка тихенько кивають голівками, під легеньким вітерцем перешіптуються з густою травою, а навкруги – сонця, сонця... Струнка блакитноока білявка у барвистому вінку на високому чолі весело сміється низкою білосніжних зубів і щосили підкидає мене вгору. Злітаю аж до сонця, хапаю розчепіреними долонями його сліпучі промені і зі щасливим вереском падаю мамі на груди. Як мені хороше... Як нам хороше було тоді...

Прокляті сльози, не повзіть на щоки. Вам тут нема чого робити. Плачуть живі, щоб відмити слізьми душу, а моя душа давно уже покинула тіло. Блукає десь світами – чиста, світла й самотня. Мабуть, кличе мене до себе. Та марно. Бездушне тіло теж скоро залишить цей світ – ось тільки затягнеться суцільною пеленою підсліпуватий квадрат віконця, що, померезаний чорною павутиною, тьмяно сивіє вгорі. До болю в щелепах стискаю зуби – швидше, швидше лить час... Дивно, що я ще щось відчуваю. Хіба може людина, в якій немає душі, щось відчувати?

Виходить, може, коли так пече в грудях. Та все ж я вдячний цій пекельній тиші за те, що в мій останній день принесла найдорожче видіння – перший день народження, який я пам'ятаю. З мамою... Чи ж знайдеться у неї хоч ще один схожий дарунок?

Може, отой?...

Знетямлений від радості, біжу додому з пакунком цукерок в руці... Це Віра Іванівна, наша завучка. Зустріла мене в центрі села, обняла за плечі, поцілувала в щоку: «З днем народження, Петрику»... Немов на крилах влітаю до хати... І захлинаюсь від диму й смороду. П'яні обличчя, безглуздо вишкірені зуби, мамині затуманені очі, її недорікуватий сміх: «Ха-ха-ха, синок прийшов! А ми твій день народження святкуємо... Закуску приніс? Давай сюди!»

Чи оцей?..

Тоді мені виповнилося п'ятнадцять. Рукава латаного-перелатаного бабусею светрика підскочили аж до ліктів, і вона купила мені в сільмазі гарну теплу сорочку в червону і чорну клітину. Цілий день хизувався обною. Увечері зняв, повісив на стілець і довго милувався. Сорочка, ніби острівець іншого, красивого, життя, освітлювала нашу порожню обшарпану хату. Прокинувшись уранці, відразу ж потягнувся зором до стільця. Сорочки не було... Вискочив у двір. Під всохлою яблунею мати чаркувала з дядьками...

Або цей...

То вже було через рік. Ми з бабусею труїли колорадського жука. Матері, як майже й завжди, десь не було цілий день. Саме помили руки, коли біжить сусідка Варка: «Ганно, Петре, там ваша Лідка помирає на фермі...» Прибіг. Мати, мов нежива, з посинілим обличчям лежала за свинарником в бур'янах. Розхристана, в розірваній сукні... Всюди валялись порожні пляшки. Ковтаючи пекучі сьози, взяв під пахви. Вона кліпнула очима: «Ти к-куди мене тягнеш, с-сучий сину?..» І сипонула добірною матірною лайкою.

Щоб збавитись від видіння, міцно заплющую повіки, з грудей несамохіть виривається протяжний стогін. І моя

мучителька-тиша, зглянувшись наді мною, знаходить ще один дорогий дарунок. Із сірого мороку виринає смагляве личко з великими чорними очима, в білому беретіку і білому пухнастому шарфику. Достоту таке, яким воно було, коли ми з Андрієм Грицюком і Сашком Панченком сідали до сільрадівської «Ниви», аби за кілька хвилин вирушити у райцентр до військкомату. Десятикласниця Оля Горова стояла на протилежному боці вулиці і невідривно дивилася на мене... Отже, Олечко, ти прийшла попрощатись?.. Дякую, любач...

Та від кошмарних видінь мені вже, мабуть, не збавитись. Ось воно, знову готове у моїй каламутній тиші. Послужливо вимальовує похмурий зимовий день, наш двір, посеред нього труну... Бабуся лежить маленька, зсушена, зі скорботними зморшками в кутиках вуст. Я стою поруч, у солдатському вбранні, давлю колючий клубок у горлі, а позаду шепіт: «Ще не стара, ще жити й жити б... Донька звела в могилу...»

Рвучко перевертаюсь униз головою, ховаю обличчя в долонях, але не сховатися вже... Якби щось можна було повернути назад, почати відлік з того весняного ранку, коли рік тому я вперше йшов на роботу... Напередодні наш сусід, бригадир дядько Семен, підкликав до свого паркану: «Тобі після армії нема за ким відпочивати. Ото вставай завтра раненько – і на ферму. Гній підчистити треба. Ти ж на тракторі вмієш, здав у школі на права. Дивись, щось і заробиш, а далі – видно буде».

Перші зароблені гроші, хоч і невеликі, та як вони гріли мої долоні. Ходив по райцентрівському базару: що ж купити? І те, і те треба. Аж, дивлюсь, такі гарні годинники, а в мене ж ніколи не було... А завтра ж мій день народження... Куплю! А ще зароблю – і одяг придбаю. А то соромно вийти на вулицю – крім солдатського, нічого

немає. Скоро ж і Оля приїде з навчання...

Ні!.. Ні!.. Не хочу... Не насовуйся на мене страхіття. Ти вже давно відібрало в мене душу, сьогодні я віддам тобі тіло – тільки не приходь знову. Не слухаєш... Щодень приходиш спокутою, забираєш до крапельки сили... Ну, то приходь востаннє. З тобою також попрощаюсь навіки, більше не будеш мене мучити. Прийму тебе з відкритими очима...

...Ранок. Сонце грайливими зайчиками стрибає по стіні. Сьогодні мені двадцять років. У моїй кишені лежить сріблястий годинник. Зараз умиюся, підсмажу на олії картоплю, поснідаю, примушу щось з'їсти матір і піду на роботу. А на той рік спробую вступити до технікуму механізації. Оля ж вчиться на бухгалтера... Підбираю грошей, то, може, й матір вдасться вилікувати.

«Де?! Де мій годинник?!» – кричу несамовито до опухлої істоти, що стоїть біля столу і безтямно дивиться на мене. «Нема...» – хрипло випльовує із беззубого рота. «Ти!.. Ти!.. Скільки ти будеш мучити мене?!» Я задихаюсь, від люті темніє в очах, гострі колючки штрикають долоні... Незборима дика сила кидає мене вперед – за будь-що збавитися від цієї потвори!.. А-а-а!..

«Перебуваючи в стані сильного збудження... Аморальний спосіб життя... Вісім років...»

Слова вироку стукають, пульсують у скронях. Відступили всі видіння. Не світиться квадрат вікна. Час...

Кров в останній напрузі шалено мчить жилами. Стугонить, стогне серце. Не тремтять, руки. Як нічого більше в світі, ви жадали обійняти тендітні Оліні плечі. Та вам судилися інші обійми – посиніла материна шия. Це ви зробили, мої руки. То зробіть й останнє. Ось вона, моя люба рятівниця. Вгамуйся серце, скоро ти не будеш боліти. Ну, сміливіше...

...Морок розвиднюється. Наді мною вгорі плавають різнобарвні химерні тіні. Легкі мурашки повзуть тілом. Щось давить на очі. Важко дихати. Хочу спати...

Простіть... бабусю... Олю... не хочу... мамо... який барвистий вінок у тебе на голові... скільки сонця навкруг...

* * *

Згодом розмова біля сільмагу:

– Чули новину?

– А що?

– Якименчишин Петро руки на себе наклав у тюрмі.

Папір прийшов у сільраду. Кажуть, вени порізав...

– Шкода хлопця. Непоганий був. Звівся рід...

Сватання

– Катю! Де ти? Зустрічай гостей.

Здивована Катерина визирнула із веранди – до двору заходила кума Оксана з якимось незнайомцем.

– А вгадай-но, кого я оце веду до тебе? – засяяла густим намистом зубів. – От і не вгадаєш... Жениха веду!

– Здра-а-стуйте, – басовито протягнув кремезний щокатий чоловік.

– Та запрошуй уже до господи, – нетерпеливилась Оксана. – Не жартую я. Іван рік тому теж овдовів. Він із села, небіж моєї свекрухи. Ось шукає жінку. Я тебе й нараяла.

Ну, що тут зробиш? Хоча й кортіло Катерині вказати непроханим гостям на хвіртку, все ж запросила до хати.

Три роки минуло в лютому, як немає її Олега. Уже ніби й звиклася, іноді й подумувала, що не вікувати ж самій... Але уявляла собі якесь романтичне знайомство. Десь на природі чи на гостинах. Щоб музика, щоб якоеь красиво...

Накриваючи на стіл, подумки лаяла себе: чому не сказала відразу, що заміж не збирається. Чи, може, подивитися на цього жениха? Мо', й справді щось вийде? Він наче й нічогенький... Чорнявий, смаглявий...

Жених мовчав. Гомоніла Оксана. Розказувала, яка Катерина лагідна та добра, як годила своєму Олегові. Які золоті руки в Івана, як заживе за ним Катерина.

– Да-а, – подав голос і він, – роботи тут у вас багато. Руки треба докласти до всього, щоб усе по-хазяйськи зробити. Але нічого – все в порядок приведем. Ви в якому році цю хату строїли? Бо, бачу, ремонту давно просить...

«Що він верзе? – знітилась Катерина. – Який ремонт? Хіба з цього знайомство починають?»

– Нічого, – повторив Іван, беручи великою волосатою рукою пляшку перцівки.

Катерина відвела очі... А десь на денці серця озвалася спокуслива надія: може, й вона ще поживе за міцними чоловічими плечима?

Коли пляшка спорожніла, Оксана, лукаво стрельнувши очима, підвелась:

– Ну, ви тут самі побалакайте, познайомтесь ближче, а я піду...

«Чи вона здуріла?» – збаламутилась Катеринина душа. Аби подолати ніяковість, зібрала тарілки й понесла до кухні. Розгублено стала коло вікна: «Що ж це за знайомство? І не поглянув на мене... Все хату обводить очима, наче циган кобилу обдивляється... Наче уже живе тут... Хазяїн!..»

Зітхнула й пішла до гостя. Та й остовпіла у дверях світлиці. «Жених», перехилившись на стільці, відчинив дверцята шафи й порпався в постільній білизні...

– Що це ви там робите?! – скрикнула Катерина.

– А це я перевіряю, яка ти хазяйка. Як у шафі порядок,

значить, – гарна, – спокійнісінько відказав він.

Що там було далі, ніхто не знає. Та за півгодини, коли Катерина у дворі поливала квіти, примчала люта кума.

– Ти що йому тут наговорила таке, – залементувала, – що він виматюкав мене, сів у машину й поїхав? У тебе зовсім немає клепки?! Отакого чоловіка виставила...

– Оксано, йди додому, не мороч мені голову. А то й тобі скажу те, що йому сказала.

З цими словами Катерина повернулася спиною до куми й попрямувала до хати. У спальні підійшла до комода і лагідно доторкнулася долонею до обличчя чоловіка, що всміхався їй з невеликого фотопортрета.

– Ніякого хазяїна нам не треба. Правда, Олежку?

Дайте денєжку...

– Відправляється автобус на Короп, – нерозбірливо прогуло над привокзальною площею.

Водій десь забарився. У розчинені двері маршрутки тягло морозом. Враз до салону заскочила дрібненька постать. Простоволосе хлоп'я років п'ятнадцяти аж посиніло у блаженській курточці, проте приязно привіталося й, цокочучи зубами, попрохало:

– Дайте, пажалуста, денєжку... А я вам песенку спаяю...

Заспівав хлопець не щось жалісливе, а бадьору пісеньку крокодила Гени. Співав дійсно гарно. Ось тільки невеселим залишалося його чи то циганське, чи то молдаванське обличчя...

– Не смій нічого давати, – забурчало у мене іззаду, – на пляшку, мабуть, не вистачає. Совісті немає у лобуряк.

Хтось бряжчав мілкими, у мене в гаманці знайшлося дві гривні. Подала хлопцеві.

– Спасібо. Большое спасібо, – вклонився він.

Пташиною злетів зі східців бусика й кинувся до продавчині хот-догів. Отримавши бутерброд, зголоділо вп'явся у нього зубами.

У мене відлягло від серця – не на горілку просив. Та й запекло відразу: що тебе несе світом, дитино? Батьківська байдужість? Пошуки пригод? Сирітство? І куди несе?..

Частенько ми, зуби з'ївши на різних пройдах, шкодуємо ближньому копійчини, яка нас аж ніяк не збіднить. Згадую іноді те хлоп'я і думаю: краще подати милостиню дев'яťом пройдисвітам, ніж обійти одного нужденного.

Зміст

Осінній стриптиз.	3
Нічний етюд.	3
Розірвана лялька.	4
Весняна рапсодія.	6
Літньої ночі	7
Настуня	8
Хризантема	11
Сімейна любов.	13
Безсоння	17
Невдячна	19
Про те знали лише зорі...	23
Сусіди.	28
Опівнічна сповідь	31
Скажи мені правду...	34
Шльондра	39
У променях кохання	52
І в радості, і в горі...	56
День перемоги	64
Баба Настя	71
Надія	74
У спеку	79
Лизаветка	83
Останній день Петра	86
Сватання	91
Дайте денешку...	93

Літературно-художнє видання

Михайленко Валентина Микитівна

І в радості, і в горі...

**Оповідання
Образки**

На обкладинці богиня життя Жива, у тексті Лада – богиня кохання
Художник В. А. Кононенко
(з книги «Персонажи славянської міфології»)

Комп'ютерний набір В. М. Михайленко

Комп'ютерна верстка М. М. Скоробогатько

Редагування і коректура автора

Підписано до друку 26.11.2012

Формат 297x420/4. Папір офсетний. Гарнітура Georgia
Ризографія. Наклад 250 примірників. Замовлення № 2054

ТОВ «Домінант»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК № 3992 від 25.02.2011 р.

15600, Україна, м. Мена, вул. Червоноармійська, 23
тел/факс: (04644) 3-15-55, 3-14-44, 3-30-55
E-mail: dominant@ukr.net

ISBN 978-966-2610-27-7

ББК 84.4 Укр 6 + 4 Чер